

УКРАЇНСЬКИЙ ЖУРНАЛ
9|2024

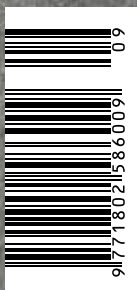

Фото: В'ячеслав Раєвський

Культура донатів: як зародилася система донатів в Україні, її становлення та еволюція.	3
Що не так із дискусією про повоєнні вибори в Україні? . . .	9
Дмитро Красляньський: «Не політики будують країни, а самі люди...»	12
Примара Мюнхена у європейському інтер'єрі	21
Лапа підтримки, крило допомоги	27
Тиранія та література: розмова про ретроспективу й майбутнє	31
Імерсивна подорож у пекло війни.	37
Омаж вдячності попередникам: книжковий фестиваль «Фундамент. Історії про культуру»	39
Випадок із письменницьким прізвищем	43
До першого класу на третій рік великої війни	47
Нова українська музика: як заспівати історії та історію	50
Марічка Юрчак: «Культура росте в людях, крізь людей, завжди залишаючись. Вбити її ще не вдалося за жодних, навіть найгірших, обставин»	54
«Кола Сільваші»: мистецький діалог із традицією, сучасністю та позачасовістю	60
Ця стежка веде до брами, пройшовши через яку, людина вже ніколи не страждатиме.	65
рецензії.	70

Наш читачу!

Не розібравшись із причинами російсько-української війни і кризи, яка руйнує світовий лад, ми приділяємо занадто багато часу розмовам про мирні переговори й неодмінну потребу поступок з обох боків.

Якщо росія поставила собі облудні цілі, то їй, звісно, є куди відступати. А як же Україна, максимальна ціль якої — повернутися до кордонів 1991 року і справедливий мир? Куди їй поступатись? Поступитися лише територією буде для москви замало.

Отже, треба буде обмежити справедливість? Тобто суверенітет?

Будь-яке обмеження суверенітету України — а туди належить і право їй самій вирішувати, у які структури інтегруватися, — буде й обмеженням суверенітету тих країн, які є частиною цих структур. Якщо Україні буде заборонено вступати, наприклад, у НАТО, то це означатиме, що й для НАТО буде заборонено розширюватись, зміцнюватись. Звісно, й Україна, і НАТО можуть тимчасово на таке погодитись, але ж проблема в тому, що росія знатиме, що це справа тимчасова. А як тоді забезпечити сталість (вічність) такого рішення? Ніяк. Тому сподіватися на те, що такий крок щось вирішить, марно.

Можливо, наступні місяці принесуть суттєві зміни, можливо, вдасться припинити гарячу фазу війни, але сподіватися на спокій не варто. Викликів не поменшає. Ні зовнішніх, ні внутрішніх. Але нагадайте, коли за останні три роки було легше? У лютому, березні 2022-го? Під час блокади Маріуполя? Легше було тільки тоді, коли в нас була надія. А вона залишається.

Від редакції «Українського журналу» — Ленка Віх

Культура донатів: як зародилася система донатів в Україні, її становлення та еволюція

Вікторія Мерлич, Київ

Фото: В'ячеслав Раєвський

Повномасштабне вторгнення росії в Україну, розв'язавши війну, водночас згуртувало український народ та започаткувало унікальну культуру донатів. Феномен донатів пройшов еволюцію та став невід'ємною частиною щоденних справ українців. Побутує думка, що чим довше триває війна, тим більше українці втомлюються, стають пасивними, донатять менше або ж узагалі припиняють це робити. Проте це хибне твердження, адже соціологічні дослідження Gradus Researс запевняють, що донати на підтримку України зростають. До прикладу, за 2023 рік підтримка фондів та волонтерів збільшилася щонайменше втричі, порівнюючи з першим роком великої війни.

Прикметно, що українці активніше донатять на нагальні потреби, як-от машини, дрони, аптечки, ніж на екіпірування чи запчастини для авто. Щоб люди донатили ефективніше, їм потрібно надати чітке та просте пояснення. Незважаючи на зростання рівня донатів, зростає потреба вигадувати все більш креативні та нові шляхи привернення уваги та заохочення суспільства жертвувати кошти.

Що таке креативна благодійність?

Для того, щоб заохотити українців продовжувати скидати донати та закривати збори, волонтери, блогери та українські митці активно використовують креативні формати, зокрема йдеться про різноманітні аукціони, благодійні концерти, літературні вечори, ярмарки, спортивні змагання, виставки, фешн-покази тощо. Культурна благодійність має подвійну мету: вона позитивно впливає на ментальне здоров'я українців, даруючи відчуття потрібності, патріотизму, та мотивує долучитися до збору задля перемоги. Серед креативних підходів найбільш популярними є колаборації артистів, різноманітні стріми, концерти та стендапи.

Автори благодійних ініціатив вигадують різноманітні активності, роблячи звичайне унікальним, створюють різноманітні співпраці, запрошують до участі свою аудиторію.

Від чого залежать донати й що на них впливає?

Донати — це емоційна благодійність, яка залежить від кількох чинників, зокрема від морального настрою суспільства. Відомий факт, що після кожного масованого удару росії, українці починають активно донатити, відкривати збори, організувати різні аукціони. На рівень донатів впливають не лише обстріли, але і блекаути чи перебіг подій на фронті. Після кожної великої трагедії хвиля активності зростає, досить тільки пригадати підлив Каховської ГЕС. Є і негативні чинники, як-от корупційні скандали, різні схеми, які теж впливають на бажання українців віддавати гроші. Донати, які залежать від певної події та є одноразовими, називаються емоційними.

Водночас існують і системні донати, які передбачають перманентну підписку з пожертвою. А отже, кожного місяця автоматично списуються кошти на благодійний фонд чи ініціативу. Системні донати не залежать від того, наскільки активний ворог або ж від точкових загроз, тому не такі популярні, та й не кожен готовий, щоб з його рахунку постійно списувалися кошти.

На війні всі засоби хороші

«Піду втоплюся у річку глибокій...», «Він так давно чекає на неї» — слова пісень, які відгукуються не одному поколінню, викликають приємні почуття та спогади. А отже, почувши їх, люди підсвідомо хочуть стати частиною чогось рідного та знайомого. Коли мова йде про те, як іще можна привернути увагу українців та заохотити їх жертвувати кошти на закриття потреб армії, медиків чи волонтерів, то серед «важкої артилерії» українських митців дієвими є різноманітні кавери на відомі хіти як українських, так і іноземних виконавців.

Український стендап-комік і волонтер Василь Байдак, до прикладу, записує кре-

ативні відео та робить колаборації з відомими артистами. Він не просто закликає підписників своїх соцмереж донатити, а знімає відео, креативно їх оформлюючи. У перероблених піснях він оспівує, яким буде нещасливим його життя, якщо не вдається закрити збір, про це йдеться в пісні «Піду втоплюся, якщо на БПЛА Shark не зможу зібрати», пісня «Але я чекаю донати, щоб 5 мільйонів зібрати» оспівує буденне, рутинне життя і важливим є лише те, що він надіється на пожертву коштів. Василь Байдак розповідає в піснях про те, що йому довелося зробити, аби отримати дозвіл виконувати цю пісню, та як важливо пожертвувати кошти на його збір.

У перероблених піснях стендапер обігрує тему донатів та, використовуючи гумор, мотивує підписників давати кошти. Серед відомих українських стендап-коміків, які знімають короткі креативні відео для збору коштів — Антон Тимошенко, Слава Кедр та Олег Свищ, кожен намагається знайти підхід до аудиторії, обігруючи знайомі українцям теми, відео стають вірусними, ширяться мережею та охоплюють широку аудиторію.

Концертно-донатний бум

Багато українських митців від початку великої війни ведуть активну соціальну діяльність: виступають із благодійними концертами як в Україні, так і в Європі; започатковують різні ініціативи та благодійні проекти; підтримують українських переселенців; збирають кошти на всякі потреби як для ЗСУ, так і для постраждалих цивільних.

Наприклад, «Океан Ельзи» провів всевітній Help for Ukraine tour, зібрані кошти пішли на підтримку захисників, дітей, постраждалих під час війни. Такі концерти приносять чималі кошти, зокрема під час виступу в Лондоні 2023 року «Океан Ельзи» зібрав 147 млн гривень. Рок-гурт «Антитіла», виступивши з концертами в Канаді та США, зібрав понад 11,2 млн грн

та придбав понад 6000 аптечок, а «Без обмежень» у турі Північною Америкою зміг зібрати понад 6,7 млн грн. Після початку повномасштабного вторгнення багато українських виконавців доєдналися до лав ЗСУ, а всі закордонні тури стали благодійними та мають одну мету — збір коштів для підтримки армії.

24 лютого 2022 року змінило «правила гри» і для українських виконавців. Наразі кожен обирає для себе спосіб збирання коштів під час турів, серед найпопулярніших — спільні двомовні треки з іноземними виконавцями, різні співпраці, аукціони під час виступів, кавери на пісні, показ на виступах кадрів з України.

Літературні донати

Книжкова індустрія теж не залишилась осторонь. Книжкові блогери, інфлюенсери та митці розробляють власні способи допомогти ЗСУ. По-перше, українські автори проводять благодійні літературні вечори чи читання. По-друге, книжкова спільнота створила благодійний буккросинг на потреби армії, усі охочі можуть доєднатися до ініціативи, пожертвувавши книжки; проект «Книжкові сили України» дає можливість продати чи придбати бажані книжки, усі кошти йдуть на закупівлю дронів та генераторів військовим; через акцію «Читаю для ЗСУ» українські

Донати — це емоційна благодійність, яка залежить від кількох чинників, зокрема від морального настрою суспільства. Відомий факт, що після кожного масованого удару росії, українці починають активно донатити, відкривати збори, організовувати різні аукціони.

буктьюбери збирають книжки, організують розпродажі та благодійні лотереї. Будь-хто може доєднатися до ініціатив, використавши хештег #ЧитаюДляЗСУ, підсиливши таким чином книжкову спільноту.

Гуляючи вуличками міст, можна часто побачити книжкові благодійні ятки, на яких можна придбати великий спектр книжок і як бонус отримати автографи авторів. На теренах соціальних мереж часто можна натрапити на розпродажі колекцій книжок. Український письменник Андрій Любка постійно збирає кошти на автівки для ЗСУ. Він по-різному привертає увагу своєї аудиторії, одним з артефактів стала

унікальна срібна норвезька монета з іменем київської княгині Єлизавети Ярославни, засновниці міста Осло, та українським тризубом, яку Любка розігрував, щоб придбати пікап.

Мінкульт запустив проєкт «Книги на фронт», покликаний забезпечити українських захисників не тільки книгами, а й увагою та турботою, адже разом із книжками вони отримують послання, підписи та листівки. Основна ціль проєкту — підтримка морального та психологічного стану захисників та осучаснення вже наявних бібліотек у військових частинах. Для того, щоб стати учасником проєкту, потрібно відвідати магазин-партнер

— «Клуб сімейного дозвілля», КМ БУКС, «Моя книжкова полиця» чи «Сяйво книги» — та придбати книжку, залишивши свої побажання для військових. Придбані та підписані книжки зберігаються на спеціальній полиці та згодом передаються на фронт.

Благодійні стріми

Благодійні стріми — популярний спосіб залучити аудиторію до зборів. Він характеризується своєю унікальністю та ексклюзивністю. Благодійні стріми влаштовують різні фонди, представники культури, блогери-фандрейзери, коміки.

Із кожним днем стає все більше різних зборів — як малих, так і великих, тому стає все складніше привернути увагу суспільства та заохочувати його донатити.

Стріми передбачають онлайн-трансляцію, під час якої стрімери (тобто учасники ефіру) спілкуються з аудиторією, використовуючи як відео, так і аудіоформати. Для того, щоб заохотити глядачів доєднатися до зборів, залучають різні активності, наприклад, живий діалог з аудиторією, співи пісень, гумористичні замальовки, розіграші, розмови із запрошеними гостями.

Одним із таких прикладів стала трансляція IT is Fine, організована разом із «Підпільним Стендапом» та фондом «Повернись живим», під час якої доєднався відомий український гурт «Курган & Agregat», виконавши свою пісню «Уходиш» разом із Тарасом Чмутом, директором фонду «Повернись живим». Наразі гурт має великий попит, збирає чималу аудиторію та організовує благодійні тури

на підтримку військових, тому не дивно, що стрім із ними переглянуло понад 85 000 глядачів, та вдалося отримати понад 8,4 млн грн. Цей випадок — гарний приклад того, що діячі з різних сфер культури доєднуються до різних ініціатив задля допомоги ЗСУ. Часто такі стріми тривають до 10 годин, що дає можливість зібрати рекордні суми. До прикладу, блогер Михайло Лебіга провів 7 годин трансляції, зібравши 8,35 млн грн.

Примаченко, Горська, чи Жадан за донат

Ще один спосіб — благодійні аукціони, на яких можна придбати роботи українських митців: від класиків, як-от Алла Горська, до сучасних художників і художниць. До прикладу, на благодійному аукціоні ART CAN HELP роботу Івана Марчука «Сад спокуси» було продано за 120 000 доларів, а картину Марії Примаченко «Квіти виросли коло четвертого блока» за \$500 000. Благодійний проект «ArtArmor» надає «нове життя» військовому приладдю, створюючи артоб'єкти. У рамках проекту українські митці надають нове життя бронеплитам, які були пошкоджені ворогом. Одним із таких прикладів стала ікона «Спаситель у гробі», намальована на понівеченій бронеплиті, за кошти продажу якої планували придбати автоматизовані, дистанційно керовані вогневі комплекси «Шабля».

Часто на аукціонах лотами стають не тільки об'єкти чи твори мистецтва, а й зустрічі з відомими людьми. Наприклад, за побачення із письменником Сергієм Жаданом було отримано 206 000 грн, а із журналістом Михайлом Ткачем — 300 000 грн.

Як ще привернути увагу або «Вишибанки»

Із кожним днем стає все більше різних зборів — як малих, так і великих, тому стає все складніше привернути увагу суспіль-

ства та заохочувати його донатити. Останнім часом набула популярності тенденція поділу великої суми коштів на декілька менших, такі суми діляться між кількома особами, які спонукають у різний спосіб своїх підписників віддавати гроші. Наприклад, кожен із відповідальних повинен зібрати 5, 10, 50 тисяч гривень на свою банку, щоб закрити загальну суму. Часто такі збори передбачають заохочувальні подарунки у вигляді книжок з автографами митців, музичні платівки, колекційні речі та навіть перероблені із броні знищеного російського танка номерні жетони. Подекуди вдається зібрати навіть суму, більшу за бажану. Щоб легше було знайти потрібну банку та систематизувати процеси, було створено сайт «Вишибанки». На сайті публікується інформація про актуальні монобанки, де можна доєднатися та задонатити.

Гроші офлайн

Усе більше популярними стають піші походи як спосіб назбирати кошти для допомоги ЗСУ. Такі походи цінні тим, що об'єднують незнайомих задля доброї цілі. Ідея піших походів не є новою, але й не втрачає популярності з часом, більшість мандрівників — люди, яким подобається екстрим-туризм, або ж ті, хто займається волонтерством.

Наприклад, актор харківського «Театру 19» Микола Михальченко пройшов майже 1000 км зі Львова до Харкова, під час подорожі йому вдалося зібрати понад 500 тис. грн для медичного добровольчого батальйону «Госпітальєри». До ініціативи доєднуються не тільки українці, наприклад, позаштатний кореспондент італійської редакції видання «Wired Italy» Кевін Карбоні вирушив у похід від польського кордону до Києва в рамках своєї ініціативи «Walk to Kyiv». За мету він поставив зібрати мільйон євро на підтримку України.

Піші походи також влаштовують і країнами Європи, наприклад, товариші Антон

із Дніпра й Артем із Харкова вирушили в похід через європейські міста, щоб зібрати кошти для військових із 231-го Дніпровського батальйону тероборони, де служать їхні друзі. Часто під час таких походів організуються офлайн-івенти, серед яких співи пісень, гра на музичних інструментах, танці. Способи збору коштів різні: хтось офлайн, готівкою, трапляються пожертви і 2 грн, хтось збирає онлайн, на картку. Для того, щоб заохотити людей, мандрівники пропонують залишити підписи, імена та побажання на прапорах України, які передають захисникам. Таким чином люди відчують спільність та єдність за тисячі кілометрів.

Висновок

Наразі дуже важливо підтримувати креативну індустрію та збори, які організуються на підтримку ЗСУ, адже із початком повномасштабного вторгнення це стало життєвою необхідністю. Культура донатів продовжує розвиватися в українському суспільстві, водночас це стало свого роду зручним майданчиком для шахраїв, які шукають різні способи, аби привласнити кошти та обманути. До прикладу, часто хтось збирає кошти нібито на лікування військових, а насправді привласнює гроші собі; або ж шахраї використовують повідомлення про збори грошей зі справжнього каналу й публікують інформацію на власноствореному, змінюючи номери банківських карток. Поширеним варіантом обману в інтернеті стали фішингові посилання, які нібито передбачають різні виплати чи соціальну допомогу. Способи обману варіюються, тому варто жертвувати кошти обережно, щоб не потрапити на гачок шахраїв.

ЗНАЙДО
СЕЙ

ПОЛІТИКА

Що не так із дискусією про повоєнні вибори в Україні?

Олексій Кошель, доктор історичних наук, Київ
Фото: В'ячеслав Раєвський

Упродовж останніх кількох місяців тема повоєнних виборів стала однією з ключових в інформаційному полі України. Представники влади обговорюють різноманітні проблеми організації виборів, окремі політичні партії розпочали формування виборчих штабів, експерти й медіа влаштували активне обговорення можливого виборчого процесу.

Ба більше, тема підготовки до виборів в Україні та обговорення президентських рейтингів потенційних кандидатів вийшла на рівень впливових світових медіа. Так, британське видання «The Economist» у матеріалі про можливі вибори із посиланням на джерела в українській владі навіть вказало дату проведення запланованих виборів — 25 травня 2025 року. Низка інших медіа, як-от «Politico», присвячують матеріали проблемним питанням, пов'язаним із виборами, зокрема голосуванню українських біженців за кордоном, проблемам із державним реєстром виборців та іншими.

Дискусія про вибори здається дивною і доволі абсурдною. В Україні триває гостра фаза війни, зберігаються значні проблеми як із мобілізацією, так і із забезпеченням Збройних сил, гарантії безпеки для України, з огляду на можливі мирні домовленості, є досить туманними. Погодьтеся, дискусія про вибори на цьому тлі, м'яко кажучи, недоречна.

Головна ознака — масштабні програми виплат

Однак водночас є підстави стверджувати, що в Україні розпочався активний політичний сезон, а влада обрала курс на вибори. Не буду зупинятися на низці прикладів передвиборчої роботи партій і майбутніх кандидатів. Головною ознакою виборів є масштабні програми виплат для громадян, які влада розпочала останніми місяцями.

Програмою №1, яка поширюється на всіх без винятку громадян, у тому числі дітей, які зараз перебувають на території України, є разова виплата допомоги в сумі 1 тис. грн. Станом на кінець 2024 року за-

Повоєнні вибори в Україні будуть мати свої особливості, які просто мінімізують вплив технологій фінансового задобрювання виборців, або ж і просто їх «обнулять». Головною політичною силою на виборах можуть стати саме військові політичні партії.

явки на отримання «тисячі Зеленського» (саме так називають цю виплату пересічні українці) подали 10,3 млн громадян. Загалом, за даними заступника голови парламентського комітету з фінансів, податків та митної політики Ярослава Железняка, загальна вартість програми становитиме 15 мільярдів гривень.

Виключно політичний і передвиборчий формат

Для громадян більшості країн ЄС ці суми можуть здаватися незначними, а їхній ефект — символічним. Погодьтеся — видатки не астрономічні: сума разової

виплати становить приблизно 22 євро, а загальна вартість програми — 330 млн євро. Однак для країни в умовах війни, де третина пенсіонерів отримує пенсії в розмірі до 3 тис. грн (приблизно 65 євро) на місяць, така доплата є важливою і може суттєво змінити їхнє ставлення до української влади.

Окрім «тисячі Зеленського», останніми місяцями влада започаткувала ще кілька програм для окремих груп громадян. Зокрема, щомісячні доплати вчителям шкіл у розмірі 1 тис. грн (із 1 вересня 2025 року — по 2 тис.). Також — разові виплати громадянам, які досягли 18-літнього віку. Сума виплат становить 908 грн і передбачається на купівлю книг.

Ще кілька років тому, до масштабного вторгнення росії, такі «книжкові» виплати можна було б пояснити як заходи на підтримку українського книговидавництва. Однак у 2022–2024 воєнних роках, за різними оцінками, кількість книгарень в Україні збільшилася у 2–2,5 рази, а накладки книг українських класиків зросли в понад 10 разів (!). Іншими словами — книжкова індустрія зараз перебуває на піку свого розвитку, тому виплати на купівлю книг можна розглядати виключно в політичному й передвиборчому форматі.

Соціальні виплати — за голос на виборах

Багато хто з українських і закордонних експертів недооцінює технології фінансового чи матеріального стимулювання виборців. Головні аргументи — «добродійність» швидко забувається; суми виплат є незначними й витрачаються за короткий час та інше. Однак приклади виборів і референдумів, проведених у 2024 році в Грузії і Молдові вказують на зворотнє.

Так, під час парламентських виплат у Грузії провладна проросійська партія «Грузинська мрія» зробила акцент на підвищенні мінімального рівня пенсій. Ба більше, за кілька тижнів до дня голо-

сування було затверджено держбюджет на 2025 рік, який передбачав підвищення мінімального рівня пенсій (приблизно 120 євро). Багатьма грузинськими громадянами, які пам'ятають, що на початку 2000-х розмір пенсії становив лише приблизно 5 євро на місяць (це не помилка, саме п'ять євро на місяць), така передвиборча щедрість влади була прийнята цілком позитивно.

Інший приклад — аномально низькі результати підтримки євроінтеграційного референдуму 2024 році в Гагаузії — проросійському автономному регіоні на півдні Молдови. На підтримку євроінтеграції висловилися лише орієнтовно 5% мешканців регіону, що було вдсятеро (!) менше від загального показника «за» в країні.

У цьому випадку спрацювали не лише російська пропаганда чи російські медіа, а й технології підкупу громадян. У березні 2024 року росія розпочала масовану кампанію «соціальних виплат» жителям Гагаузії, що передбачала щомісячні доплати для кожного пенсіонера й кожного держслужбовця регіону в еквіваленті 100 євро. Для достатньо бідного регіону ці суми були досить значними і, цілком природно, позначилися на аномально низьких показниках підтримки євроінтеграції.

Особливість повоєнних виборів

Тому передвиборча щедрість і технології підкупу, починаючи з античних часів, завжди мали значення. Суми виплат, цільові групи, форми підкупу — відіграють другорядне значення. Також на пострадянському просторі, де є значна проблема хвороби патерналізму, коли держава, як батько, мусить піклуватися про своїх громадян, технології виплат і ярмарки передвиборчої благодійності, за незначними винятками, не призводили до критики чи протестів із боку суспільства.

Однак повоєнні вибори в Україні будуть мати свої особливості, які просто міні-

мізують вплив технологій фінансового задобрування виборців, або ж і просто їх «обнулять». По-перше, головною політичною силою на виборах можуть стати саме військові політичні партії. З огляду на те, що рівень довіри до Збройних сил України останніми роками становить понад 90%, можна припускати, що партії, сформовані на базі військових та волонтерів, не просто складуть конкуренцію старим політикам, але й можуть сформувати умовну більшість у новому парламенті.

Спочатку таки потрібно зупинити війну

По-друге, саме авторитетні військові керівники (до прикладу — Валерій Залужний) можуть не лише конкурувати із чинним президентом, але і впевнено його перемогти. Причому без значних фінансових ресурсів, партійних мереж чи кишенькових медіа.

По-третє, цілком імовірно, що прізвище Володимира Зеленського буде відсутнє у виборчому бюлетені. Чинний український президент, сконцентрувавши у своїх руках надзвичайні повноваження, у розумінні виборців відповідальний фактично за все — від питань війни до роботи виконавчої влади й місцевого самоврядування. Тому й незадоволення результатами його президентства може бути досить значним.

Однак у дискусії про майбутні вибори є найголовніша передумова — зупинка війни й підписання мирних домовленостей. Без цього ризику для української державності залишаються колосальними, а всі електоральні ігри просто позбавлені сенсу.

Дмитро Краслянський: «Не політики будують країни, а самі люди...»

Спілкувалася **Ленка Віх**

Фото: **Богдан Копчак**

Із Дмитром Краслянським — 34-річним ветераном, який із перших днів війни, що почалася у 2014 році, став на оборону своєї країни в складі славетної 72-ї бригади ім. Чорних запорожців, — ми познайомились у маленькому закладі коптільні м'яса ВВQ-72, що розташований у Борисполі. ВВQ-72 — це його заклад, один із гарних прикладів бізнес-проектів ветеранів. І ми вважали, що про нього варто розказати. Але під час спілкування ставало чим далі яснішим, що розмова буде не про коптільню і ветеранський бізнес. Бо аби дійти до «старту» такого бізнесу, потрібно було пройти довгий і болісний шлях. Спочатку вижити, звісно, і не тільки фізично, а і психологічно. Далі — місяці й роки лікування і реабілітацій.

Але що найбільше здивувало в розмові з Дмитром — це готовність і далі брати на себе відповідальність за самого себе і країну, яку любить. Дмитро не з тих героїв, про яких усі чули. Але він точно — людина невідповідна.

Дмитре, ви пішли добровольцем ще у 2014-му році і служили в 72-й бригаді?

Так, ще в 14-му році. Саме на початку ще того, як кажуть, конфлікту-недоконфлікту, тобто війни.

Того дня я їхав на роботу. Переглядав усі новини про події в Криму й очікував дзвінка. Бо я служив строкову службу у військах, не в Збройних силах і, відповідно, навички були. Кращі, ніж у Збройних

силах на той час. І я знав, що зателефонують. Зателефонували. Сказали, що треба з'явитися у військкомат. Я і поїхав. Навіть не встиг до роботи доїхати. Мені довелося розвернутися і їхати туди, а 20 березня я вже був у бригаді.

Так швидко?

Так. Спочатку нібито були збори на 10 днів. Як підготовка. Але наступного дня мені з військкомату зателефонували

й дали відбій (тимчасове призупинення – прим. ред.) до подальшого розпорядження. І тоді ж виконувач обов'язків президента Олександр Турчинов ухвалює рішення про часткову мобілізацію, у період 45 днів необхідно було скомплектувати бригади.

Багато хто помилково думав, що лише на 45 днів призвали. Тому всі сумочки взяли, так само як і я. Усе по ходу, починаючи з Білої Церкви, з Половецька, з полігона... Усе поступово докупляв по ходу, бо армії як такої не було в чотирнадцятому році.

І скільки ви провоювали?

На жаль, тільки чотири місяці, але потім два роки лікувався, а далі додатково ще

Перше бойове хрещення було 9 травня в Маріуполі. Тоді із комбатом Драпатим Михайлом Васильовичем, він тоді майором був, тепер генерал. Я сидів у цій «летючій БМП», відео з якою обійшло весь інтернет.

два роки відновлення. Тобто чотири роки з лікуванням і з відновленням я дійшов до такого стану, у якому я зараз.

Спочатку, якщо не помиляюсь, ви опинились у Маріуполі?

Перше бойове хрещення було 9 травня в Маріуполі. Тоді із комбатом Драпатим Михайлом Васильовичем, він тоді майором був, тепер генерал. Я сидів у цій «летючій БМП», відео з якою обійшло весь інтернет: як вона перелітала сепаровську барикаду. А місцеві сепари каміння вслід кидали.

Ви там сиділи?

Так, я всередині був. Я вам скажу, ми тоді приїхали, аби витягнути наших офіцерів, які забарикадувалися на третьому поверсі Маріупольської міської ради. На другому поверсі тоді були типу як сепари, але зрозуміло, що то були росіяни. Ми наших визволили, тридцяткою (жаргонна назва 30-мм автоматичної гармати бойової машини піхоти – прим. ред.) розбомбили все, що можна було. І поїхали.

Звучить просто. Мабуть, так не було.

Ні, я вам скажу, що тоді то було дійсно бойове хрещення. І, знаєте, момент того самого перельоту. Я думав, що це найважче, що може бути. А виявилось, що далі було набагато тяжче. Знаючи околиці Маріуполя, дуже дивно, що вони так швидко підібралися туди. Дуже дивно.

Так і місцевих там було багато...

Так, ну місцеві... Я вам скажу, що в 15-му, коли «гради» прилетіли, то й місцеві пішли окопувати Маріуполь. Не всі, звісно, але...

І тоді вже на початку червня, 3-го чи 4-го червня, нашу бригаду знімають із блокпостів у Маріуполі й ми прикордонням мали маршем проїхати до самого Луганська. Тобто був задум усіх зібрати. Приїхали в Амвросіївку, там наш опорний пункт був, дислокація. Ми пробули там декілька днів, бо необхідно було нашу БМП ремонтувати, здається, зі стартером щось було, потім поїхали супроводжувати «гради». Тобто реактиви, які під охороною мали до Луганська доїхати. Ми мали супроводжувати їх, я так зрозумів, тоді в командування було завдання закрити кордон.

Це, напевно, і вдалося б, якби росіяни не втрутилися зі «смерчами», «ураганями», «буратінами» й так далі. Тобто, у принципі, ми під кордоном уже й були, стояли. Але лещата закрилися і ми потрапили просто в оточення. Важко це. Як наслідок, мене дуже довго вивозили, понад 14 годин. Це ідеал, коли вдається доправити пораненого з турнікетом у «золоту годи-

ну» до лікарні чи шпиталю, коли ще кінцівку можна врятувати. У мене це забрало 14 годин, тому ногу я втратив. Там було без шансів. Таких, як я, у такому стані, у принципі, дуже важко витягнути взагалі до життя, не кажучи про кінцівку. Але, слава Богу, мене витягнули.

Але я відволікся з пораненням, це ж ще не все. Тоді ж ми поїхали супроводжувати «гради» з Амвросіївки, але наша БМП-2 була ще радянського зразка, попри нещодавній ремонт, просто не хотіла їхати. Вона неймовірно перегрівалась, я так розумію, там мотору кирдик настав, як то кажуть. Відповідно, треба було або поміняти нам машину, або нас вивезти, тому ми якраз під Савур-Могилою і залишилися...

Чекайте, а це був той рейд?

Ні, це не той рейд десантників із Забродським. То зовсім інша історія.

Блокпости були розгорнуті такою мережею, щоб контролювати дороги, від Маринівки (населений пункт східніше Савур-Могили в напрямку державного кордону України – прим.ред.) і далі до кордону. Там переправи були, там пункт пропуску був із росією, його дуже часто накривали «градами». Тобто вся дорога, якою привозили боєприпаси, харчування, поранених та загиблих — уся ця дорога контролювалася блокпостами, бо без підвозу боєприпасів, харчування, без загалом усього постачання жодний солдат не витримає.

От, як у цій війні у 22-му, під час повномасштабки — чого кацапи стали? Бо вони, як барани, йшли, а їм не підвозять нічого. І тому, слава Богу, вони трошки зупинилися.

А поранення ви де отримали?

Савур-Могила. Ми ж тоді залишилися, як я сказав, і 18 липня мене поранили, орієнтовно це десь четверта година пообіді була. А напередодні було багато всього: 15 липня — мій день народження, 16 липня зі Сніжного на нас виходив Стрелков з угрупованням своїм. Ми тоді відбили

їхню атаку й вони пішли в Маринівку, що поруч із нами, із Савур-Могилою, захопили село, а ми там воду брали. А за день до поранення, 17 липня, на моїх очах збивають малайзійського «боїнга»: ми бачимо ракету з комплексу «Бук», яка просто знищує літак, бачимо, як він падає... Уже тільки потім була заборона літати над зоною АТО.

Коли мене вивезли з пораненням, то спочатку це була лікарня Мечникова в Дніпрі, лікували десь півтора місяця. А з 3 вересня 2014 року потрапляю на лікування в Бундесвер, місто Кобленц, військовий шпиталь. І там я був цілий рік та два місяці. До речі, у Мечникова в мене місяць коми був, бо треба було, щоби організм відновився швидше. Там же, у Мечникова — неймовірна кількість операцій на голові та на ногах.

У комі ви були місяць?

Загалом у комі я був двічі.

Щоб ви розуміли, яке поранення було — у мене своєї крові взагалі не було, за документами, що оформлені в Мечникова, мені влили 10 літрів крові. А це загалом 28 операцій, дві штучні коми, одна була в Україні, одна — у Німеччині. У мене відірвана одна нога, по тілу — пластини титанові та металеві дроти для міцності кісток. У німецькому шпиталі наростили вісім сантиметрів кістки (показує на носі), щоб можна було застосувати протез. Це тільки по кінцівкам, а ще тоді в голові шунт був встановлений для відкачування рідини з голови. Зараз його немає, він уже не потрібний, уже відновилося все.

А ще дві зайві дірки в голові маю, одна в потилиці в мене, а інша — спереду. Це наслідок поранення від міни 120-го міномета, яку я «спіймав».

Мені навіть самому важко уявити, що ось я навіть перед вами сиджу. Це ще при тому, що я працюю з 5-ї ранку до 10-ї вечора. Маю двох дітей, тому треба працювати.

Але я вам скажу так, якщо б здоров'я дозволило, то я був би зараз десь у степах Донбасу.

А як ви вирішили отаким бізнесом зайнятися? Коли це було і як?

Ще з 14-го року, ще коли лікувався в Німеччині, думав щось відкрити. Але завжди то фінансування не було, то настрою, то досвіду не було. У принципі, і зараз не надто багато досвіду, але вже, слава Богу, краще. Спочатку про кав'ярню я якось думав і про піцерію також, але ось це, барбекю, більше до душі мені.

То коли ви почали цим займатися?

Навесні 2024 року.

А після Німеччини ви ще продовжували лікуватися в Україні?

Після лікування в Німеччині я приїхав в Україну й мені тут зробили ще одну

Загалом переніс 28 операцій, дві штучні коми, у мене відірвана одна нога, по тілу — пластини титанові та металеві дроти для міцності кісток. У німецькому шпиталі наростили вісім сантиметрів кістки, щоб можна було застосувати протез. А ще в голові шунт був встановлений для відкачування рідини з голови.

операцію. Бо були наслідки після штучної коми, організм відновлювався, але не завжди, як треба — утворювався наросток і я просто задихався, навіть ходити не міг через це.

То скільки операцій загалом у вас було?

Орієнтовно їх було 28, але це те, що я знаю, або те, що мені сказали. Може, там і більше було, я того не знаю. Тепер, на жаль, я вже навіть не маю кого попитати, бо моїх

батьків, які мені допомагали, уже немає. Серце зупинялося декілька разів, але скільки — не скажу. Якось мама розказувала: «Я заходжу в палату, а ти вже все».

За той час, коли було інтенсивне лікування, лише пам'ятаю, що сновидіння були дуже цікаві. Ну от дуже цікаві такі, знаєте, сні, не сні, може, то наслідок дії препаратів якихось.

Про що саме вони були?

Ой, це була війна. Це були ангели, демони були, чого тільки не було.

То ви думаєте, що це не мусили бути сні, а якісь переходи?

Може, уже готувався туди, але мене витягнули, врятували лікарі.

На війні також видіння були, але з іншої причини — пекельне літо 2014 року, десь у липні місяці перед пораненням в окопі лежиш так, а обстріл такий інтенсивний, що небо, знаєте, наче білий день просто — усе сяє.

У вас є побратими, з якими підтримуєте зв'язок? Скажімо, якась група ветеранів, з якою ви весь час у контакті?

Спілкуюся, звісно, з тими, хто вже не воює, на жаль, багатьох уже немає. Знаєте, стрічка у Фейсбуці періодично нагадує, що дуже багатьох уже немає. До цього дуже важко звикнути, навіть більше — до цього неможливо звикнути.

Ваше життя докорінно змінилося?

Ну так, звісно, якщо отримати те, що я маю, через що пройшов, то воно спонукає до переоцінки життя. І, знаєте, на мою думку, Україна розплачується за ті помилки, що робили на виборах ще до 14-го року. Це помилки, які були зроблені в 91-му, 92-му, 93-му роках, це наслідки прийняття законів, які роззброювали Україну. Як різали нові військові літаки, що ще ніколи не піднімались у повітря. Як пілоти, дивлячись на таке, плакали. Це наша біда та наш біль. На жаль, було таке...

Тобто позбулися зброї і змушені були знову кидати в бій біороботів, так?

Так, я вам скажу, це дійсно кіборги, ті, хто тепер відбиває московитську навалу. Але ж немає куди відступати, якщо зараз фронт ляже, то по всій Україні буде те, що було в Бучі. Уся Україна буде тотальною Бучею.

А чи змінилася з того часу й ваша, скажімо, політична позиція?

Моя політична позиція була, є і буде одна — проукраїнська й за Україну. Хто там буде президентом, яка особа, це неважливо. Головне, щоб він ішов проукраїнським вектором, тобто був європейсько націлений. Прізвище тут не головне, головне — напрямок, і треба, щоб напрямком був вірний.

А люди, з якими ви спілкуєтесь? Чи, на вашу думку, багато з них змінили свою позицію після широкомасштабного вторгнення чи, можливо, ще у 2014 році?

Під час війни всі змінюються, це стовідсотково. Є люди, які змінили позицію на

ту чи на іншу.... Я в душу нікому не залажу, але бачу, що після 2014 року якийсь відсоток змінив свою позицію, зрозумів, що відбувається в країні. Але є і такі, певна кількість людей, що не відчула, що таке війна. Наприклад, коли я з Маріуполя у відпуску приїхав, то я чув: що ти там робиш? нащо воно тобі надо? давай, ми відмажемо тебе! Кажу: ні, у мене там є хлопці, мені треба до них, це навіть не обговорюється. Скажу більше, є відсоток людей, який навіть після 2022 року не зрозумів, що в країні відбувається, і, мабуть, уже ніколи й не зрозуміє. Я не вибирав батьків, я не вибирав батьківщину. Але мені важлива батьківщина й родина. Це мої цінності, які я буду захищати до останнього. Тобто, знаєте, не політики будують країни, а самі люди. Сама людина має себе змінити. Вона має зрозуміти, на що вона здатна і якою вона хоче себе бачити через п'ять, десять, п'ятнадцять років. Так само і країна — якщо кожна людина буде себе змінювати в кращий бік, то і країна стане кращою. На мою думку, жодна євроінтеграція, жоден вступ у НАТО не зробить країну сильною, це люди самі мають

захотіти стати сильними, щоби більше ніхто ніколи не посягнув на нашу територіальну цілісність.

Треба показати, що ми дійсно сильні. Треба мати свою гідність.

Цікаво, чи багато людей думає саме так, що це не політики, а народ буде державу?

Політики... Врешті ж люди вибирають тих політиків, а не політики людей. У нас і в Конституції написано, що в усій дурні, яка відбувається в Україні, винні люди. Тому що вони вибрали це. Ну, це так, я жартую. (Конституція України: Право

Жодна євроінтеграція, жоден вступ у НАТО не зробить країну сильною, це люди самі мають захотіти стати сильними, щоби більше ніхто ніколи не посягнув на нашу територіальну цілісність.

визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові. – прим.ред.)

Але це не жарти, тому що це відповідальність тих людей.

Так, це відповідальність. У нас, на жаль, ще дуже багато людей не доросли до того рівня, щоби усвідомлювати свою відповідальність за долю держави. Вони не розуміють причинно-наслідкових зв'язків, не розуміють, що вони є відповідальними за всі свої вчинки.

Так, і відповідальність є не лише за дії, але також і за бездіяльність.

Я вам скажу, що, мабуть, бездіяльність гірше, ніж будь-яка діяльність.

Чи думаєте або відчуваєте, що щось зміниться на наступних виборах?

Завжди з часом щось міняється, єдине, що в який бік — ніхто не може знати. Ніщо не вічне, завжди щось відбувається, щось змінюється. Як воно буде, ми тільки можемо здогадуватися.

А якась чуйка є?

Чуйка? У мене чуйка завжди є. Я готуюся до найгіршого.

Знаєте, у момент поранення, це коли вже лежав, я не знаю, яким дивом, звісно, але я не відключився. Я все чув, я все бачив, я розумів, я відчував, як міни довкола мене літали. Чув, як там десь бій іде. Подумки я з усіма вже попрощався і, дійсно, я вже був готовий. Тому що обидві ноги пошкоджені, а перед тим земляк загинув, побратим Руслан. Це моменти, які змінюють тебе на все життя.

Але, знаєте, ще до 14-го року, коли Майдан почався, в Україні, може, лише якийсь невеликий відсоток людей знало, що буде війна. А вона стовідсотково мала бути.

А ви так відчували?

Я вам скажу так. Нас усіх тоді залякували тим, що на нас Європа нападе, що Америка буде обстрілювати наші міста. Дійсно, таке в мене в селі, там, де я жив, розказували комуністи старі — ніби нам нічого не потрібно, крім Радянського Союзу.

Слава Богу, мої батьки були нормальні. Тато в Народному русі був, у Чорновола, навчив мене, як дійсно потрібно любити країну свою, він із самого дитинства нас виховував такими. Але, знаєте, дуже великої біди наробив Радянський Союз, який призвів до того, що люди розучилися думати, самі за себе вирішувати й відповідати за свої вчинки. Радянський Союз заганяв у рамки, мовляв, усе отак має бути — і все. Не креативити, нічого не розвивати, бути як всі. Ти маєш прийти на завод від 8-ї до 17-ї попрацювати, прийти додому до дітей — усе.

Можна уточнити, з якої ви області?

З Київської області, невеличке село, тут недалеко, 80 кілометрів. Яготинський район колишній, зараз Бориспільський.

Ну, я вам скажу, що на даний час дуже мало людей взагалі змінили свою думку. Знаєте, кого змінило? Змінило тих, хто безпосередньо з тим стикнувся — у кого рідні або загинули, або зараз на війні, або безвісти зникли. Ось їх змінило.

Усім решта, як би не хотілося в це вірити, більшості байдуже на війну. Немає вже тих черг у військкоматі. Але резерви треба, не тільки ж озброєння треба, але й людські резерви, їх треба поповнювати. На жаль, кожен день, кожна хвилину є поранені, є загиблі, на жаль. Це дуже боляче, бо їх треба поновлювати, ці резерви. А де їх брати?

Але ви, у принципі, уже демобілізований?

Так, ще із 16-го року. Відповідно, пішов уже на пенсію, військову пенсію отримую. Та я років два лікувався, ще два — катався по реабілітаціях. Де тільки я не був, зокрема, в Австрії був, у школі ходьби, там така школа є, цікава тим, хто на протезах.

А цікаво, як довго людина вчиться ходити на протезах?

Це індивідуально.

Але приблизно... То важко?

Для мене вже легко. А як узяти чотири роки тому, це було нереально.

Серйозно?

Це тяжко. Тяжко, знаєте, мабуть, не фізично, а радше психологічно перелаштувати себе. Тобто це ж не тільки фізично себе підготувати, але і психологічно треба.

То не тільки тіло треба лікувати, а й усередині якийсь прийняти себе. На превеликий жаль, у нас більшість людей, не тільки в Україні, у світі, не сприймають себе такими, якими вони є. Вони починають себе змінювати. То брови не такі, то губи не такі, то ще щось.

Вибачте, у мене ноги немає. Тому права, де протез тонша за ліву. І що мені робити? Тепер наростити сюди м'язи чи що?

Людина має сприймати себе такою, якою вона є. І все. Тут не потрібно великої математики чи бути великим професором, щоб зрозуміти, де щастя.

Чому я питала про демобілізацію. Якщо ви вже демобілізовані, то можна поїхати за кордон і жити десь за кордоном. Це нецікаво?

Для чого? Мені і в Україні непогано. Знаєте, як би не було за кордоном добре, а тут я себе відчуваю громадянином своєї держави. Знаєте, у Німеччині, Польщі, Словаччині — класно. Я в цих країнах був, мені сподобалось. І відносини людей, і цінності. Але все одно хочеться додому, де все рідніше.

Як би важко не було, тут добре. Тут якимось по-своєму комфортно. Тяжко політично, зараз повномасштабка. Але це дім. Просто дім. Жодна країна, як на мене, не замінить Україну. Особливо Київську область, яку я знаю добре. Тут усе рідне. Тут мої батьки поховані. Кажуть, що не потрібно жити минулим. Але якимось тут...

Ну, очевидно, ви бачите й майбутнє...

Звісно. Якби я не бачив майбутнього своїх дітей в Україні... Я не буду заперечувати, якщо донька або син виберуть якусь іншу країну для проживання. Але я буду заперечувати, якщо вони забудуть, хто вони є. Вони є українцями. Вони можуть вийти заміж, одружитися і переїхати в іншу країну. Але вони повинні знати, що вони українці. І пишатися цим. Тобто це потрібно робити. Оце я хочу. Тому я тут.

А можна ще запитати про таку річ, як травма від війни?

Посттравматичний синдром?

Ну так. Чи і як ви його відчуваєте?

Ну, справді, посттравматичний синдром, він не тільки після війни є.

Він може бути й після дорожньо-транспортної пригоди. Знаєте, з 2015 року, коли вже повернувся з лікування в Німеччині, я дуже часто психологів відвідував. На всіх реабілітаціях я спілкувався з психологами. Тобто пробував у Німеччині з психологами спілкуватися, але через перекладача не зайшло мені. Бо стан у мене був дуже критичний. Я знав, що критичний, я розумів, що критичний, бо майже 4 місяці я не спав взагалі. Тобто я кидався, я кричав...

Ти маєш усвідомити, що — все. Війна вже десь там, а ти вже тут.

А потім українські психологи більше допомогли?

Я вам скажу, ні, у нас, на жаль, до 2014 року справжніх військових психологів не було, та й зараз немає достатньо військо-

Я не знаю, скільки мені відведено прожити, але війна завжди буде зі мною. Тобто солдат психологічно не повертається.

вих психологів, які можуть дійсно допомогти. Знаю, що військові капелани зараз допомагають. Але психологи дали мені можливість розібратися в собі.

Тобто допомогли зрозуміти проблему й дали механізми, як заспокоїтись. Щоб не занурюватися в спогади, щоб не нервуватися. Бо коли є ці сни й емоції після них — слава Богу, давно ці сновидіння не з'являлися, — це виплиск адреналіну. Цьому мене навчили психологи. Як увявити себе десь у вільному чи закритому просторі, там, де нікого немає, де комфортно.

Я себе зазвичай на риболовлі уявляв.

Радили, скажімо, не думати про війну, не вдягати мілітарне, не читати новини?

А чому? Для чого себе відгороджувати від того? Тобто це ж, знаєте, відгородження від проблеми не вирішить проблему. Навпаки, буде, на мою думку, її поглиблювати.

Ти не будеш знати, що дійсно відбувається в країні, і ти не будеш розуміти, до чого готуватися.

Я не знаю, скільки мені відведено прожити, але війна завжди буде зі мною. Тобто солдат психологічно не повертається. Воно десь там може заснути, якісь час від часу будуть спогади про побратимів, якісь такі, знаєте, приємні епізоди, жарти, навіть чорний гумор. Погане дуже рідко буде згадуватися.

Мозок сам намагається відновитись. За тих людей, яких уже немає, мозок, мабуть, тільки хороше запам'ятав, щоб не порушувати ідилію із самим собою. Тобто ти розумієш, що їх уже не повернеш, і ти розумієш, що ти вже не будеш після війни тим, ким ти був до війни.

Примара Мюнхена у європейському інтер'єрі

Євген Магда, Київ

Фото: Петро Андрусечко

Світ втомився від російсько-української війни. Політики та великі бізнесмени, схоже, втомилися набагато швидше за мільйони українців, які відчують її тягар щодня. Тому розмови про перспективи завершення війни росії проти України точаться вже протягом тривалого часу й навряд чи зупиняться просто завтра. І тому не зайвим буде осмислити, що не так із прагненням завершити війну «тут і зараз».

Напередодні широкомасштабного вторгнення, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, понад 90% експертів та політиків країн НАТО та ЄС були впевнені, що росія блискавично переможе, а Україна, найімовірніше, припинить своє існування у якості самостійного суб'єкта міжнародного права. Припускаю, що рішення відкрити кордони країн Заходу (і Молдови) перед українськими біженцями в лютому-березні 2022 року було викликане прагненням до шлюзування кількамільйонного людського потоку, який міг прорвати прикордонні перепони. Цього не сталося, ба більше — мільйони громадян України розсіялися по всьому світу. Вони поступово перетворюються на демографічний ресурс для країн, які надали прихисток із низки об'єктивних та суб'єктивних причин.

Пошуки шляхів до миру розпочалися з перших тижнів широкомасштабної війни. Переговори російської та української делегацій спочатку в Білорусі, а потім у Стамбулі переконливо свідчать: кремль мав на меті продиктувати умови завершення війни Україні, закинувши армійські берці на стіл переговорів. Крах плану бліцкригу (захопити Київ за три дні, знищити або ізолювати Володимира Зеленського як президента, призначити свою маріонетку та віддати наказ ЗСУ про припинення опору) змусив режим путіна застосувати «план Б», проти якого виступив і тодішній британський прем'єр Борис Джонсон, і низка інших політиків Заходу. Їхній політичний досвід підказував, що продовження боротьби України проти росії є необхідним, тим більше, що

в перші тижні після вторгнення Україна здала тест на наявність державної стійкості. Його здали мільйони українців, які висловили готовність до опору, десятки тисяч з яких повернулися з Європи, щоб стати до лав ЗСУ. У новітній історії України ще ніколи не було такої кількості ГРОМАДЯН країни, готових не лише вмирати, але і вбивати за Україну. Тому путін, який намагається продемонструвати «Стамбульські домовленості», виглядає жалюгідно, хоч і політтехнологічно, ніде правди діти.

Миротворці

Різноманітні миротворчі ініціативи почали з'являтися на тлі усвідомлення масштабів протистояння. Показово, що їхній появі не завадили й перші інформаційні повідомлення про воєнні злочини російських окупантів. Канцлер Австрії Карл Негамер, президент Туреччини Реджеп Ердоган, Папа Римський Франциск, навіть президент Південної Африки Сіріл

Росія залишається щонайменше для частини західного істеблїшменту партнером, з яким можна домовлятися. Ані численні воєнні злочини російських окупантів, ані наступальна операція ЗСУ в Курській області не спричинили стрімкої деміфологізації росії.

Рамафоса — усі вони намагалися запропонувати послуги посередництва. Причини такої активності очевидні — слабка ефективність міжнародних організацій (протягом подальшого перебігу бойових

дій ООН та Червоний Хрест дискредитувалися ще більше), масштаб протистояння, який б'є по світовій економіці, наостанок — гуманізм та прагнення отримати Нобелівську премію миру. Очевидним є і те, що успішний посередник у справі припинення найбільшої в сучасному світі війни матиме переваги в питанні участі у відновленні економіки та інфраструктури України. Та — про що говорять менше — у темпах відновлення економічних контактів із росією.

Є ще одна причина — Захід виявився не готовим до війни, у яку втягнула світ росія. НАТО та ЄС — кожна організація у власний спосіб — реагують на геополітичні зміни, причому Європейський Союз зайняв щодо України проактивну позицію. Урсула фон дер Ляєн виявилася більш рішуче налаштованою за тодішнього генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга, у всякому разі Україна (разом із Молдовою) розпочала переговори про вступ до ЄС, тоді як ювілейний Вашингтонський саміт НАТО у липні 2024 року минув без формального запрошення України приєднатися до Альянсу. НАТО виявилось не таким крвожерливо-агресивним, як його малювали десятиліттями радянські карикатуристи, швидше, Альянс намагається отримати власні вигоди (приєднання Фінляндії та Швеції — серед них) та не вступити у війну проти росії.

Партнер, з яким можна домовлятися?

Будемо відвертими: у політичному дискурсі Заходу продовжує домінувати сприйняття росії як адекватного партнера, з яким можна мати спільну мову. Насамперед у сфері економіки, адже найбільша за територією країна у світі створює безпрецедентні можливості для отримання прибутків. Можливість отримувати з росії практично будь-яку сировину за передбачуваними цінами та продавати туди товари з високою доданою вартістю слугує фундаментом західного

сприйняття політики кремля. На цьому тлі можна багато та зі смаком розмірковувати про неефективність української управлінської моделі, проблеми з демократією, корупцію та інші фактори. Ці очевидні речі не знищують того факту, що на території України російський агресор скоїв та коїть найбільші після 1945 року злочини в Європі. Проте росія залишається щонайменше для частини західного істеблішменту партнером, з яким можна домовлятися. Ані численні воєнні злочини російських окупантів, ані наступальна операція ЗСУ в Курській області не спричинили стрімкої деміфологізації росії. У кращому випадку — заклали підвалини для неї.

Сьогодні, на жаль, не так часто, як раніше, можна почути формулу «Нічого про Україну без України». Натомість у численних західних медіа можна прочитати чи

На жаль, упродовж понад 950 днів з початку широкомасштабної агресії росії проти України у світі так і не сформовано модель демонтажу росії як агресора, країни, яка активно використовує ядерний шантаж у прагненні досягнути власних цілей.

почути різноманітні варіації на тему обговорення перспективи зупинення бойових дій із подальшим запрошенням України до НАТО. Збоку це нагадує готовність ки-

нути чверть території України, яку зараз контролюють російські окупанти, кремлю на перетравлення та заспокоєння. Позиція громадян України в даному випадку особливо не враховується, припускаю, що в якості аргументу кулуарно звучить і відсутність в Україні виборів в умовах війни. Виходить максимально цинічно: територією найбільшої країни Європи хочуть умиротворити агресора, щоб він трохи заспокоївся.

Нема ні консенсусу, ні розуміння, як зупинити росію

Іронія долі полягає в тому, що на Заході вголос говорять про «німецьку модель» інтеграції України до НАТО як своєрідної компенсації, мовляв, ФРН стала членом Альянсу, а НДР — лише після возз'єднання німецьких земель. Прихильників цієї моделі не лякає той факт, що Німеччина була спочатку переможена, а потім окупована та роз'єднана силами союзників із потужними ідеологічними суперечно-

і тому справедливим буде запитання: як використали ЄС та НАТО той час, який їм подарувала Україна ціною життів своїх громадян та величезних збитків, завданих російською агресією? Від відповіді на нього залежить і розвиток російсько-української війни.

стями між ними, а на момент утворення НАТО в Європі не йшли бойові дії. Уся справа в тому, що аналогії з Південною та Північною Кореєю виглядають ще більш натягнутими, серед іншого — через пози-

цію Кім Чен Ина, який активно підтримує російську агресію проти України. Втім, у даному випадку також не зовсім зрозуміло, як зупинити агресію росії, яка вже відчула запах української крові. Та й питання консенсусу всередині НАТО щодо запрошення (запрошення, а не членства!) України залишається відкритим.

На жаль, упродовж понад 950 днів з початку широкомасштабної агресії росії проти України у світі так і не сформовано модель демонтажу росії як агресора, країни, яка активно використовує ядерний шантаж у прагненні досягнути власних цілей. Справді, проти росії запроваджено рекордні санкції у світовій історії, проте питання їхньої ефективності наразі залишається відкритим. Світ неодноразово переконався в домінуванні принципу вільної торгівлі над прагненням зупинити агресора.

Чи використав Захід час, який йому подарувала Україна?

Очевидно, що першу скрипку в прагненні демонтувати росію повинна грати Україна, яка має на це моральне право як жертва агресії. Проте цього, на жаль, не відбувається, українська дипломатія не наважується не лише поставити це питання руба, але й формувати неформальну коаліцію для просування цієї ідеї на дискусійні майданчики всередині НАТО та ЄС. Також публічно на вищому політичному рівні не звучать тези про війну України за Незалежність, про прагнення України не лише вступити до НАТО та ЄС, але й повернутися до європейського дому. Очевидний аргумент — Україна є найбільшою країною континенту, без якої інтеграційний проєкт НАТО або ЄС буде неповним — не використовується.

Ганебний минулорічний провал ініціативи ЄС «Мільйон снарядів для України», який компенсований зусиллями Чехії, продемонстрував, що уроки Другої світової забуті. Так чимало випускників забувають шкільний курс історії власної

країни, вважаючи, що він не згодиться в подальшому житті. І тому справедливим буде запитання: як використали ЄС та НАТО той час, який їм подарувала Україна ціною життів своїх громадян та величезних збитків, завданих російською агресією? Від відповіді на нього залежить і розвиток російсько-української війни.

Допоки чіткої та зрозумілої відповіді на це питання не прозвучить, вірогідним місцем для проведення переговорів із росією про долю України може розглядатися Мюнхен. Саме там у 1938 році Велика Британія та Франція віддали Чехословаччину Гітлерові, саме в столиці Баварії путін у 2007 році в межах безпекової конференції розповів про свої наміри. Проте варто пам'ятати, що цього разу, на відміну від 1938 року, жертва дала відсіч агресору. Українці дорогою ціною, проте вивчили уроки історії. Чи може цим похвалитися Захід?

ТЕМА

Лапа підтримки, крило допомоги

Юлія Озен, Київ

Фото: Світлана Чорноволенко

Щовівторка та щонеділі в зоомагазині неподалік від мого будинку дорога веде власниць і власників створінь, що любляють пророслий овес — на полиці чекають вишикувані пакетики з мікрозеленню, дбайливо обприскані водичкою. На ціннику невибагливий напис: «Трава». Раніше її привозили тричі на тиждень, ще й у четвер, але з часів суворих літніх вимкнень електрики продавцям не вигідно їздити зайвий раз за 100 км. Так реалії війни позбавляють наших улюбленців додаткової нагоди поласувати корисним і смачненьким — а, безсумнівно, овес смачний, бо моя Хохо, уздрівши пакетик, ледь не зривається з жердинки. Беруть котам, собакам, гризунам, птахам. Може, хто й собі.

— Це у вас що, котик? — питає, усміхаючись, консьержка.

— Ні, — кажу загадково. — Пташечка.

Чоловік у ліфті теж питає, кому травичка. Оживає, почувши про папужку:

— О, у мене колись був хвилястий! Та-

кий класний, у клітці лише спав, а весь день гуляв по квартирі, на нас сидів. Яюсь я вийшов у магазин по хліб, отако прямо в тапочках, бо близько, і на касі там пік! — пробивають товар, — і тут мені у вухо як цвірінькне! Це я не помітив, що він на плечі сидить, і ми разом прогулялися в магазин.

Такий small talk із сусідами розраджує на фоні звичних розмов — як низько пролетів шахед, коли дадуть світло й щоб на решті ніч минула тихо. В особливо гучні ночі активізується чат нашого району. Між стандартними нагадуваннями типу «усі ж відійшли від вікон?» і «не знімаємо роботу ППО» люди скидають напругу: показують, хто що їсть, бо розбирає апетит; діляться фотографіями хатніх улюбленців та історіями, як ті переживають повітряні тривоги. Гортаю понад 200 знімків — кумедні, промовисті мордяки, ось і моя корела, якій поставили аж 21 сердечко. «Люди, ви неймовірні, нас не зламати!», — пише хтось уже вранці після обстрілу,

переглянувши кілометрову стрічку з вареничків і незадоволених котів.

Важко збагнути людині поза нашим контекстом, чому папуга живе на кухні, але на час моєї відсутності або вночі перебуває у ванній чи коридорі. Пригадую, мама розповідала: якось вийшла з магазину на вулицю, і тут завилася тривога. Десь недалеко в повітрі розірвалася балістична ракета — і жінка, що вийшла разом із мамою, кинулася на землю і прикрила маленького собачку своїм тілом. Ми рятуємо їх, а вони — нас. У соцмережах часто натрапляєш на зізнання, що іноді лише хатня тваринка помагає «тримати менталочку». Усі ми думаємо про те, що буде з улюбленцем, якщо після чергової ночі нас не стане. Хто знатиме, наприклад, як Хохо грається в хованки, залізши за клітку, коли випускаю її зранку; як лякається, літає і верещить, коли зненацька щось падає з рук; як зі звуком, що став її ім'ям, приходить «на почух» і з абсолютною довірою тулиться головою в живіт; як задоволено поскрипує дзьобом, що передує дрімоті? Де всі ті песики, що порозбігалися світ за очі, злякавшись обстрілів, хто їх знайшов і як тепер до них ставиться?..

Думаю також, як моя пухнаста дівчинка проживає ці події, як стрес позначається на ній. Її не питаєш: «Ти як?». Вона здригається і завмирає, почувши вибухи від збиття балістики чи полювання на шахедів, яке часто можна (але не варто) спостерігати з вікна. Пишуть, що корели вкрай вразливі до стресових обставин, зокрема гучних звуків, тож їм не рекомендують товариство собак чи малих дітей. Ракеги і дрони, припускаю, теж не в списку рекомендованого. Коли я наважувалася на корелу (до того мала справу тільки з хвилястими папужками), переглянула чимало відео про їхні особливості, й одна власниця зауважила: ці птахи — як дворічні діти, вони вимагають уваги й не можуть бути тривалий час на самоті, навіть якщо забезпечені водою і харчами: депресія їх уб'є. Їхня дихальна система дуже чутлива, тому, зокрема, у помешканні

з корелами не можна користуватися виробами, що містять тефлон. Багато було порад, але порівняння з дітьми виявилось ключовим у перші дні великої війни і згодом у досвіді евакуації: читала, що лондонські малі, коли почалася II світова, реагували спокійніше, якщо поряд були батьки, аніж окремо від них, перебуваючи в значно безпечніших місцях. Я намагалася завжди бути поруч із Хохо, щоб вона бачила мене, чула мій голос, відчувала мій дотик, знала, що я поряд і нізачо її не покину. Я обіймала її клітку, сидючи на задньому сидінні машини впродовж нашої триденної подорожі — один із найтравматичніших досвідів мого життя — з Києва до Ужгорода, де нас чекали друзі. Я була готова ночувати з нею там само, якби нас не пустили переночувати, — але ті люди, що надали нам прихисток у Білій Церкві й Тернополі, радо прийняли й мою пташечку, благословення їм та їхнім сім'ям. Хохо поводитися незвично тихо, аж поки ми не прибули на місце, і коли я врешті видихнула, поставивши її клітку в помешканні, де не було нікого, крім нашої родини, пташка й собі розслабилася і вимогливо заволалила: випусти мене, дай розім'яти крила!

Цієї зими, у лютому, вона захворіла. На тлі глобального й особистого стресу нагале усвідомлення, що Хохо, можливо, помирає, ледь не зламало мене. Важко дихає, хитається, очі заплющила й учепилася обома лапами за жердинку. Звичайні ветеринарні клініки не приймають папуг, вони по котах і собаках, тож потрібно звертатися в заклади «для екзотичних тварин». П'ятниця, вечір, я тремтячими руками набираю одну, другу клініку, нарешті нас консультують по вайберу й записують на завтрашній ранок без черги, бо повний запис, а тварина ургентна. Ми їдемо на протилежний кінець міста (добре, що без тривог!), прибуваємо рівно об одинадцятій, і тут як у кіно: «Корела! З отитом! На кисень!» — Хохо забирають, я сиджу на рецепції і слухаю, як вона волає, перекикуючи навіть півня, який теж десь там,

у тасмній кімнаті. Якщо так верещить, житиме, заспокоюю себе. На кисні пташку тримають, перш ніж узяти на рентген: там їх фіксують, це неабиякий стрес, від якого особливо чутливі можуть померти, а раптом ще й із диханням проблемами... Роздивляюся інших відвідувачів.

Жінка з великою коробкою, в якій хтось копошиться:

— Це моя курочка елітна, після операції на суглобі. Зватиму її тепер Двісті Євро.

Входять двоє чоловіків, теж із великою картонною коробкою, на ній бренд виробника м'ясних продуктів. Там якийсь габаритний папуга — можливо, ара — прибув на підрізання дзьоба. Ось прийшли вже точно з ара: синьо-жовта красуня Клара виразно вимовляє своє ім'я. Значно барвистіша й балакучіша за Клару дівчина показує своїх трьох папючків, таких же надміру активних, як і господиня. Відсуваюсь, повертаюся до жінки, якій приносять кролика після уколу. Вона загортає його в рушник і заспокоює, погладжуючи: каже, укол болючий, приходимо щодня, бо на животі, бачите, яка пухлина, — розгортає довгу розкішну шерсть. Кролик дуже красивий, незвичайного поєднання кольорів. Питаю, як його звать.

— Міро, — каже господиня. — Він уже старенький. Раніше такий моторний був, стільки всього нам погриз! Навіть робот-пилосос. Але то по молодості.

Входить тендітна дівчина, тихо питає адміністраторку, показуючи, кого має в коробці. Там дивовижно гарний сірий птах, можливо, горлиця садова.

— Знайшла його три дні тому. Не їсть. Я дуже хвилююся.

Поруч сидить сімейство, яке теж дуже хвилюється: мама, тато й дочка чекають, поки їм винесуть морську свинку після операції. Пацієнтка провела ніч у клініці й тепер виписується.

— Як ім'я тварини? — запитує адміністраторка.

— Адольф, — каже тато.

Адольфа виносять і дають рекомендації з догляду. Возз'єднане сімейство щасливе.

Розмовляємо з адміністраторкою про те, як на міське птаство впливають люди. Вона каже, придбала собі додому роletи на вікна, бо не може бачити, як птахів годують хлібом. Уже втомилася робити зауваження, та народ і не реагує. «А потім небайдужі привозять їх до нас — качок, голубів. Не всіх вдається врятувати». Я теж підходжу до людей, що гуляють у парку біля озера, і прошу не кидати хліб, соломку, чипси. Качки качками, як і водяні курочки, і лиски, а от поглинальні можливості голубів мене щоразу дивують: одного разу бачила, як голуб кольору капучино зжер арахіс із гострим васабі. Тепер усіх коричневих голубів називаю Васабі.

Пригадую, як тато ходив колись із нашим хвилястим папужкою на прийом до ветеринара: коробочка маленька, непрозора. На запитання людей у черзі, хто там у вас, відповідав, що змія; народ поштиво розсувався. Спогади перериваються:

— Чия пані Хохо, будь ласка, лікар вас чекає.

Очманіла після процедур пані Хохо сидить на хвості і приплющує очі. Жива моя пташечка. Лікар показує мені рентген, детально коментує, виписує чотири препарати, серед яких антибіотик і протизапальне. Демонструє, як потрібно тримати папугу, щоб дати ліки в дзьоб. Хохо примудряється крутнути головою і вкусити лікаря: впізнаю характер, видряпається, норовлива мордяка. У нас попереду три місяці лікування, двічі на добу я хитруватиму, як же напоїти її цього разу, а вона вигадуватиме щоразу нові способи, як викрутитися, і мірою видужання їй вдаватиметься дедалі краще.

Ветеринар трохи підкоригував пташці раціон, і залишки старого корму я привезла на дачу. У нас там під дахом живе родина горобців.

— Бідні горобчики, — кажу. — Віддаймо їм, вони таких ласощів зроду не їли.

Поставила їм ще мисочку для купання, і скоро кількість горобців на нашій скромній ділянці значно збільшилася. Цвірінькали, годували одне одного,

розгойдувалися на помідорах і потихеньку нахабніли. Щороку ми садимо для папужки просо в колосках. Ніколи раніше, на мій подив, місцеві птахи не цікавилися ним, але приховане виходить на яв: скуштувавши небачених смаколиків (напевно, трохи зернин знайшлося між старим кормом), бідні горобчики розрили і зжерли частину посіяного насіння, а восени дочекалися, поки виросте й дозріє решта, щоб прикінчити і його. Сусідські коти, що на них покладалися сподівання, спантелічено позирали на цей навісний бенкет. Хохо дісталася мізерна частка, яку чоловік героїчно врятував і заховав у теплиці, куди забігають погрітися миші із сараю... коротше, пташечці все-таки дещо перепало.

Жартівлива порада, як обрати смартфон: якщо маєте улюбленця, додатково знадобиться 1 ТБ пам'яті. Виявилось, що фотографій та відео з Хохо в мене значно більше, ніж із татом. Власне, останні роки я переважно знімала тата, коли той приходив бавитися з пташкою. Він не надто любив фотографуватися, та й вічно був за роботою — або знімав сам, колись займався цим професійно. Хохо його дуже любила, мала для нього спеціальний звук, яким завжди зустрічала, розпускаючи хвоста й кокетуючи. Ось відео, тато гладить її по голові і примовляє, що вона гарна пташечка, хороший Хохошик, а вона попискує ніжно й горнеться ще дужче. Як добре, що є ці записи, бо тата вже з нами немає.

За три місяці до смерті він почав бачити сни, де фігурував боривітер.

— Снівся мені сокіл, — каже тато. — Він був такий красивий! Ми з ним літали.

— Як це?

— Разом літали, отут над будинками, — наче й обурився, що я не розумію.

Цікавий сон, думаю. Квартал, де мешкають батьки, соколи полюбляють: там забудова на 21-25 поверхів, тож птахи сяляться на висоті. Якось я почула одного з них, задерла голову. Боривітер, що летить у сонці, широко розкинувши крила, — аж світиться, чітко окреслена, кожна пір'ї-

на, — одне з найпрекрасніших видів, що я бачила в житті. Сокіл-Ра, втілена велич. (Втім, Хохо не поділяє цієї думки: зачувши голос боривітра, вона реагує так, ніби настав Судний день.)

Вони з'являються несподівано, у дні, коли чорна безнадія застилає очі. Розвіюють морок, коли це найбільше потрібно. Приходять маленьким дивом. Як тоді: 9 липня, ось мама з важкими торбами піднімається сходами на тринадцятий поверх. Немає світла. Удома онкохворий чоловік, якому дедалі гірше. Мама щойно з «Охматдиту», що вже понад 40 років — не просто її місце роботи, а дім, — де побачила на власні очі, що з лікарнею зробили росіяни своїми ракетами. Спекана. Мама штовхає важкі двері на сходовий майданчик. Це балкон — і на парапет, зовсім поруч, пурхає соколиця. Сидить, трохи повернувши голову, спокійно роздивляючись маму, поки та обережно, щоб не сполохати, ставить сумки на підлогу, виймає телефон, знімає. Зачудовано каже: привіт, будьмо знайомі. Ти така красуня. Дякую, що прилетіла. Соколиця слухає. Її вигляд промовляє щось на кшталт: «Ну, бачиш. Таке життя. От і мене сюди занесло». Їхній діалог триває довго, аж поки мама врешті не рушає додому, і соколиця теж відлітає.

Віднедавна в ординаторській «Охматдиту» живе бірюзове чудо — хвиляста папужка Лайма. Я кажу, що їй потрібен бойфренд на ім'я Боткін. Співає, їсть салат із тарілки, дзьобає ручку, як черговий лікар робить нотатки. Частується колосками — це їй смачний привіт від Хохо.

А мама, ймовірно, колись наважиться на собаку.

Тиранія та література: розмова про ретроспективу й майбутнє

Записала **Наталія Колегіна**

Фото: **В'ячеслав Раєвський**

У межах міжнародного літературного фестивалю «Фронтера» відбулася дискусія «Література проти тиранії: розмова про тексти та диктаторські режими». У ній узяли участь письменник і співзасновник видавництва «Бородатий Тамарин» Макс Кідрук, аналітикиня та перекладачка Інна Білоножко, польська письменниця і репортажистка Малґожата Реймер. Модерував подію журналіст та ведучий «Телебачення Торонто» Макс Щербина.

Що може протистояти диктаторським режимам? Чому тиранію ідеалізують з плином часу? У чому національна специфіка тієї чи іншої диктатури? Про ці та інші питання розмірковували в контексті трьох книжок про тиранію: «Болото солодше за мед» Малґожати Реймер, «Втеча з табору 14» Блейна Гардена (видавництво «Бородатий Тамарин») та «Бунт речей» Жузе Сарамату (у перекладі Білоножко), які розповідають про албанський, північно-корейський та португальський диктаторські режими.

Контексти створення книжок про тиранію

Макс Кідрук представив книжку американського журналіста Блейна Гардена «Втеча з табору 14», яка відкриває серію історичних книжок у видавництві «Бородатий Тамарин». Це книжка про втікача з Північної Кореї Шін Тон-Хьока, який народився і зростав у трудовому таборі й зумів втекти до США. За словами видавця, це одна з найдивовижніших книжок про тоталітарні режими, адже, на відміну від албанської та португальської історій, які представляють Малґожата Реймер та Інна Білоножко, — це книжка про чинний тоталітарний режим, від якого досі страждають мільйони людей. Кідрук поділився, що найбільше його шокувала не розповідь про втечу, а той факт, що втікач упродовж чималого відтинку свого життя не знав, що за межами табору існує кра-

ще життя, а за межами Північної Кореї — і поготів.

Польська репортажистка Малгожата Реймер представила власну збірку репортажів «Болото солодше за мед» — про тоталітарний режим минулого століття в Албанії. Спікерка зауважила, що «Болото солодше за мед», перекладена українською мовою друга книжка з її доробку, дуже добре римується з книжкою про Північну Корею, тому що розповідає про малий Голокост в Албанії. На думку Малгожати, албанська специфіка цікава з погляду Польщі, тому що остання постійно розповідає собі про комуністичні часи та

Всі комуністичні режими викликають у людей те, що в психології називають завченою безпорадністю, коли тебе ініціативного постійно пригноблює система, вирішує за тебе, і врешті-решт ти припиняєш думати й дозволяєш своєму мозку розслабитися, живеш у системі, яка все вирішує за тебе.

період «Солідарності». А відтак, як зауважила спікерка, історія про Албанію є популярною в Польщі, адже стала для цілої країни своєрідним відображенням у дзеркалі, з яким можна подумати про те, чим був польський комунізм із перспективи албанського досвіду.

За словами перекладачки книжки Жузе Сарамагу Інни Білоножко, «Бунт речей» — це збірка оповідань єдиного португальського Нобелівського лауреата, яку можна читати як майстерну коротку прозу й водночас як найбільш антидиктаторську книгу про Португалію, яку тільки можна уявити. Спікерка розповіла, що коли Сарамагу

було чотири, до влади в державі прийшов праворадикальний уряд, який ставав із часом усе більш фашистським, а потім, з 1932-го до 1968-го року, прем'єр-міністром держави був Антоніу де Олівейра Салазар — єдина незмінна фігура, яка диктувала правила й формат існування і взаємодії з іншими країнами Португалії як імперії з африканськими колоніями.

Перекладачка поділилася історією про стілець, який став натхненням для одного з оповідань Сарамагу — стілець, у якому зламалася ніжка, поки на ньому сидів авторитарний Салазар, політик вдарився головою, дістав інсульт і більше не повернувся до влади. Як каже спікерка, вважається, що цей стілець звільнив Португалію, а також її африканські колонії. Інна Білоножко розповіла, що оповідання зі збірки написані після Революції гвоздик 1974 року, яка призвела до зміни влади з право-консервативного й радикального на демократичний устрій. Цікаво, що книжку видали до 50-річчя Революції гвоздик, а передзамовлення відкрили в день, коли по португальському радіо прозвучав заклик до революції.

На питання модератора Макса Щербини про те, а що ж відбувалося наступні чотири роки після того, як Салазар впав зі стільця, Білоножко розповіла, що прем'єр-міністра усунули від влади тихцем, не повідомляючи йому про це, і близько року він перебував в ілюзії, що досі керує країною — насправді ж влада перейшла до його наступника. Як розповіла Інна, Португалія не брала участі в Другій світовій, але мала криваві війни за збереження контролю над колоніями, і саме невдоволення політикою щодо колоній призвело до військового перевороту із невеликою кількістю жертв. Спікерка зауважила, що з приходом демократії в Португалії Сарамагу з колегами в газеті, у якій працювали, намагалися змінити редакційну політику на більш ліберальну, але їх тридцятьох звільнили, опісля португалець остаточно присвятив себе письменництву й написав оповідання до «Бунту речей» і подальші романи.

Тиранія як солодке минуле

Макс Щербина звернув увагу, що в книжці Малгожати Реймер наведене опитування, яке показує, що албанці мають сентимент до авторитарного лідера Енвера Ходжі, а період його правління вважають найвеличнішим в історії Албанії. Водночас, зауважив модератор, те саме й у португальців із Салазаром — опитування від 2007 року показало, що люди вважають його найвеличнішим політиком Португалії. На запитання, чому очевидне зло викликає в людей сентимент із плином часу, Малгожата Реймер розмірковує про те, що Албанія є глибоко корумпованою країною, а історія про Енвера Ходжу як великого правителя, попри те, що він був жорстким і відправляв частину населення у в'язницю, нехтував благом людей, досі життєздатна. За спостереженнями Малгожати, тимчасом як більшість албанських політиків позують перед своїми розкішними резиденціями та автомобілями, скромний імперець Ходжа з його великою бібліоте-

кою вважається диктатором-інтелектуалом.

«Албанія розділена на прихильників соціалістичної партії, які десь позаду несуть на своїх спинах комуністичну спадщину з міфами про велику електрифікацію, боротьбу з неписьменністю, індустріалізацію, і прихильників демократичних партій, людей, які в комуністичні часи були репресовані й відправлені в тюрми. Цей поділ відображений навіть географічно: північ Албанії значно більше постраждала від репресій, ніж південь, тому відмінності між грецьким народом і народом Тоскани також мають своє коріння в цій албанській комуністичній історії», — наголосила письменниця.

Інна Білоножка підтвердила, що в португальців теж є ілюзія про те, що колись було краще, адже в імперські часи Португалія мала можливість отримувати величезні ресурси від колоній: корисні копалини, дороговартісні матеріали й багато іншого. «На відстані десятиріч може здатися, що колись жилося краще, якщо

не замислюватися над тим, чому й кому саме тоді було краще. Мені здається, що частина українських громадян періодично впадає в подібний сентимент про найсмачніший пломбір чи якісь такі речі з Радянського Союзу. А важливо пам'ятати про те, що тоді багато з нас були дітьми, так само й у Португалії часів Салазара. У цьому контексті такий ресентимент цілком пояснюваний і зрозумілий», — зауважила Інна Білоножка. А ще, як помітила спікерка, багато країн схильні дивитися назад у минуле в нестабільні часи — так роблять і в Західній Європі, і в Сполучених Штатах, довкола цього будується масова культура,

Рівень культури певного суспільства аж ніяк не є гарантією чи запорукою того, що це суспільство не піде чинити геноцид зі своїми сусідами.

наприклад, серіали про османських султанів, російські серіали про імператриць тощо.

На думку Максима Кідрука, навіть після падіння режиму Кімів у Північній Кореї будуть люди, які за ним ностальгуватимуть. Із книжки «Втеча з табору 14», дізнаємося, як складно було адаптуватися до ліберального світу герою Шін Тон-Хьоку, якому вдалося вирватися з табору. «Навіть у разі падіння такого абсолютно дикого, людодержського режиму однаково буде чимала частка людей, які за ним шкодуватимуть. Тому що всі комуністичні режими викликають у людей те, що в психології називають завченою безпорадністю, коли тебе ініціативного погійно пригноблює система, вирішує за тебе, і врешті-решт ти припиняєш думати й дозволяєш своєму мозку розслабитися, живеш у системі, яка все вирішує за тебе. Коли ти все

життя або левову частину життя прожив у такій системі й раптом опиняєшся у світі, де маєш бути креативним і активним, щоб конкурувати за місце під сонцем, то це веде до паніки й бездіяльності», — наголосив письменник. Саме тому Кідрук впевнений, що людям, які раптом могли б звільнитися з таборів Північної Кореї і потрапити, наприклад, у Південну Корею, було б складно адаптуватися до світу, де потрібно діяти самостійно. Письменник переконаний: якщо історія нас чогось і вчить, то це того, що прогнозувати тиранії безглуздо.

Модератор Макс Щербина зауважив, що прочитання всіх трьох книг викликали в нього досить важкі відчуття, зокрема й відчуття невивченого уроку від жахів, які коїлися у світі: в Албанії чи в Португалії. Модератор запропонував поділитися міркуваннями щодо того, чому у 2024 році існує росія з диктаторським режимом, яка створює на окупованих українських територіях і всередині країни концентраційні, виправні, трудові табори, де катують людей. Першою спробувала відповісти Малгожата Реймер. Письменниця розповіла, що поштовою до написання книжки «Болото солодше за мед» стала політична ситуація в Польщі, коли тодішній прем'єр-міністр Ярослав Качинський дуже чітко поділяв суспільство на кращих і гірших. Малгожата розповіла, що спостерігала за тим, що відбувалося в Польщі, перебуваючи в Албанії, і певною мірою зіставляла албанське й польське суспільства. Як наголосила спікерка, в албанському суспільстві функціонував поділ на людей із хорошою біографією та поганою біографією, де перші мали перспективу доброго майбутнього, а другі мусили постійно остерегатися, щоб не потрапити до в'язниці.

А ще Реймер розповіла, що навіть сучасні албанські політики досі послуговуються методами диктатора Енвера Ходжі. Так, наприклад, розказала письменниця, нещодавно стало відомо, що сучасний політик Еді Рама створив систему секретних

інформаторів, які збирали дані про те, за кого люди голосують і які мають слабкі сторони, щоби в подальшому здійснювати тиск на громадян і спонукати голосувати за соціалістичну партію. Тобто, за заувагою Малгожати Реймер, Еді Рама повторює іконографію комуністичної пропаганди й дуже спритно грає на настроях та сентиментах албанців, а тим часом Албанія потопає від корупції.

Як запобігти тираніям?

Письменник Макс Кідрук поділився тим, що багато міркував після початку повномасштабного вторгнення про роль культури як чинника стримування від жорстокості. Спершу, як розповів Кідрук, він гадав, що культура не вপরалася зі своїм завданням, не змогла запобігти російсько-українській війні. Пізніше, як згадує письменник, він переконався, що рівень культури певного суспільства аж ніяк не є гарантією чи запорукою того, що це суспільство не піде чинити геноцид зі своїми сусідами. «То що тоді може стати пересторогою, щоби люди не кривдили одне одного?» — запитав спікер і одразу ж запропонував: може, це міжнародна торгівля, з якою Сполучені Штати ведуть власну світову політику? Але ні, каже Кідрук, і торгівля не спрацювала захистом. Наостанок письменник підсумував, що ми вимагаємо від себе як від виду забагато — хоч ми і здійснили величезний технологічний ривок за останні 200 років, еволюція так не працює, бо ми однаково залишилися приматами із прагненням відібрати в інших те, що може забезпечити наше виживання.

Інна Білоножко більш оптимістично налаштована щодо тиранії в майбутньому. Спікерка вважає, що коливання між демократією та тиранією — це циклічна історія, як припливи й відпливи, коли демократія як структура чи система проходить стрес-тест черговим сплеском радикалізму і продовжує існувати, або не проходить — і країна виходить на новий цикл у напрямку до демократії. На думку Інни, пер-

ший термін Трампа є таким стрес-тестом для сучасних США. Аналітикиня переконала, що тиранії не зникнуть, а важливо, чи кожна держава опиратиметься радикальним поглядам і зберігатиме власний демократичний лад.

Історії, які вражають

Говорячи про яскраві й різючі деталі з книжок, Макс Кідрук спостеріг, що стиль автора книжки «Втеча з табору 14» Блейна Гардена занадто простий. А ще письменник розповів, як був здивований тим, що в'язні табору могли вбити чи скривдити своїх рідних заради більшої порції їжі. Малгожата Реймер розповіла історію про червону бляшанку, яку албанський прикордонник, один із героїв її книжки, сприйняв за бомбу. Справа в тому, що героєві розповів дід, як у часи Другої світової війни червоні бляшанки були бомбами, і коли той побачив у людини по той бік кордону червону баночку, кинувся тікати. Виявилося, вела далі Малгожата, що то була всього лиш пляшка кока-коли. За словами письменниці, ця історія є чудовою метафорою до того, наскільки ізольованою була Албанія щодо решти світу.

Інна Білоножко поділилася, що читала шість історій із «Бунту речей» спершу як читачка, а не як перекладачка. Спікерка була вражена майстерністю португальця та його вмінням ховати сенси поміж рядків. Так, наприклад, розповіла Білоножко, у першому оповіданні зі збірки під назвою «Стілець» оповідач звертається до святої Колумбіни, португальською це Санта Комба — упродовж місяця перекладачка намагалася розгадати цей вираз, аж поки не усвідомила, що співзвучною до нього є Санта-Комба-Дан — назва міста, де народився і похований диктатор Салазар. А вже в наступному реченні, розповіла Інна, Сарамату пише, мовляв, доньки Мондегу ще не оплакали цього героя, а це своєю чергою відсилання до найважливішого епосу Португалії, де є німфи річки Мондегу, на якому стоїть

місто Санта-Комба-Дан. За словами Білоножко, так складно сконструйований увесь текст, а відтак розгадувати алюзії Сарамагу було для неї водночас надзвичайно складно й захопливо.

Чому з'являються нові диктатури

На запитання про те, чому суспільства створюють диктатури і, зокрема, чому в росії народилася сучасна тиранія, Макс Кідрук розвів руками. Письменник поділився історією власної родини, де його дядьки й тітки родом із росії щиро радіють анексії Криму та говорять відверто, що українці заслужили на війну. Інна Білоножко спробувала зіставити сучасних росіян, які вже от понад 25 років живуть в умовах диктатури путіна, та португальців, зокрема й 46-річного Сарамагу, які жили впродовж десятиків років під диктатурою Салазара. Спікерка зауважила, що росіяни не страждають через відсутність певних благ, попри диктатуру влади: вони їздять відпочивати у Європу, насміхаються з інших і беруть від життя все, тоді як виходець із селянської родини Сарамагу мусив тяжко працювати слюсарем і не мав переваг інтелектуалів.

На фінальне питання, чому українцям варто прочитати три книжки, довкола яких велася розмова, Макс Кідрук сказав, що книжка «Втеча з табору 14» допоможе зрозуміти, наскільки унікальне небайдуже ставлення західного світу до того, що відбувається зараз в Україні, адже, як показує практика, західному світу немає діла до того, що відбувається в Північній Кореї, Сирії або на африканському материкові. Малгожата Реймер розповіла, що в книжці намагалася показати героїв якомога ближчими, зі зрозумілими для читачів мотивацією та контекстом, адже, як переконана спікерка, занурення в історії інших людей — це вправи на емпатію, які вона теж випробувала на собі. Репортажистці важливо було в процесі написання книжки пов'язувати історії героїв із

її власним пережитим досвідом, щоб зрозуміти, яка її позиція як польки, яка живе в Албанії, і водночас спостерігати за досвідом поляків, які живуть у Польщі. Інна Білоножко запросила прочитати «Бунт речей» Сарамагу тих, хто ще не читав нічого з доробку португальця. А також спікерка зауважила, що Сарамагу недарма отримав Нобелівську премію з літератури саме за притчі, бо в цих невеликих історіях добро завжди перемагає зло.

Імерсивна подорож у пекло війни

Катерина Шоботенко, Київ

Вистава «Жінка в Берліні» в київському Малому театрі — це більше, ніж театральна постановка. Це глибоке занурення в емоційний стан жінки, яка переживає жах війни та зіткнення із жорстокою реальністю окупації. А ще для кожного й кожної з глядацької зали — це спроба осмислити побачене через призму власного досвіду. Режисерка Олена Щурська, взявши за основу щоденникові записи німецької журналістки Марти Гіллерс, створює на сцені проникливу історію, яка резонує з трагічними подіями сьогоденішньої війни в Україні.

Вистава починається з опису атмосфери повоєнного Берліна, травня 1945 року. Рейх пав, переможці заходять у місто, але замість справедливості та відновлення порядку приходить насильство та хаос. Марта, перебуваючи в підвалі без їжі, води, газу та електрики, під постійними обстрілами, стає свідком найжахливіших людських вчинків. Вона бачить, як руйнується звичний світ, як деградують моральні цінності, як люди втрачають людяність. Згодом вона й сама перетворюється на «трофей» для солдатів радянської армії, переживаючи приниження та насильство.

Стираючи межі

Імерсивний формат вистави ламає четверту стіну, стираючи межі між сценою та глядацькою залюю. Ми не просто спостерігаємо за розвитком подій, а стаємо їхніми безпосередніми учасниками. Разом з акторами під час театральної повітряної тривоги спускаємося в імпровізоване бомбосховище, ділимо мізерні запаси їжі та відчуваємо на собі атмосферу загроженості. Цей ефект присутності досягаєть-

ся і через мінімалістичні декорації: гори мішків, розкидані по сцені, що символізують хаос та руйнування, створюючи враження справжнього бомбосховища. У цьому обмеженому просторі розгортається драма людських дол, де кожен бореться за виживання, чіпляючись за останні крихти надії.

Блискуча акторка Слава Красовська в ролі Марти створює образ жінки, яка, незважаючи на пережите насильство, зберігає в собі силу духу та здатність до критичного мислення. Вона старанно веде свій щоденник, фіксуючи не лише зовнішні події, а і внутрішні переживання, свої рефлексії. Вона буквально проживає кожен рядок фізично, не рукою вона заповнює свій щоденник, а всіма частинами тіла. 27 квітня — дата, що назавжди закарбувалася в пам'яті Марти — день першого зґвалтування. Цей день став початком її шляху крізь пекло окупації, у якій вона змушена була боротися не лише за фізичне виживання, а й за збереження власної гідності. Марта промовляє до нас, ногує в щоденнику, аналізує поведінку загарбників, їхню обмеженість та жорстокість, що проявляється не лише в насильстві, а й у зневажливому ставленні до жінок.

Один із гвалтівників називає її «моя баба» — вона не жінка, вона власність, річ.

Пекло ближче, ніж здається

Вистава «Жінка в Берліні» — це не розповідь про минуле, це тривожний дзвіночок, що нагадує нам про жакливу реальність війни, яка, за словами балканської письменниці Славенки Дракуліч, «всюди однакова», а тому й сьогодні руйнує життя та калічить долі мільйонів. Постановка пропонує поміркувати про природу насильства, про його руйнівні наслідки не лише для народів, але передовсім для окремої людини, унікальної історії, неповторної долі. Вона провокує глибоку приватну рефлексію пережитого за час російсько-української війни, ставить питання про відповідальність за воєнні злочини, про покарання винних та відновлення історичної справедливості... Але сьогодні в Україні, у відносно мирному Києві така вистава нагадує, що пекло ближче, ніж здається.

Омаж вдячності попередникам: книжковий фестиваль «Фундамент. Історії про культуру»

Ольга Петренко-Цеунова, Київ

Фото: Ольга Петренко-Цеунова

Початок 2010-х, я — школярка останніх класів і студентка перших курсів. Десь раз на пів року в Києві відбувається книжковий ярмарок — його треба виловлювати: то в експоцентрі на Лівому березі, то в спортивному експоцентрі на вулиці Фізкультури, то в «КиївЕкспоПлаза» на Нивках. Вряди-годи його влаштовують і в Українському домі — разом із ярмарком рукоділля абощо (організує виставкова компанія «Медвін», вони займаються всім, від фестивалів вина до бізнес-форумів). Відвідувачів не дуже багато, скупчення людей — хіба що біля стендів кількох дитячих видавництв. За окремими столиками автори продають свої книжки, видані власним коштом, тож часом вдаються до агресивного маркетингу. За одним зі столиків мовчки сидить Левко Лук'яненко, дехто його впізнає, лише дехто. Годі казати, що чимало книжок — російськомовні, зокрема альбоми про «руській Київ», безкоштовно роздають брошури про царствених мучеників Романових...

Це все було з нами зовсім нещодавно, якесь десятиліття-півтора тому. І який довгий шлях ми здолали! Цьогоріч 14–17 жовтня в Українському домі відбувся книжковий фестиваль «Фундамент. Історії про культуру», який позиціонували як захід цілком нового формату. І з цим формулюванням можна погодитися.

Із кінця минулого століття в музейній справі (принаймні на Заході) зростає роль кураторів і в центрі постали не експонати, а наратив і партиципація публіки. Нещо-

давно ця тенденція докотилась і до нас, а тепер поширилася і на книжкову індустрію. «Фундамент» передбачав ретельну роботу кураторок Богдани Неборак і Анастасії Євдокимової. Як результат — не лише можливість купити книжки й поспілкуватися з видавцями та авторами, а ціла мистецька подія. У ній продумано все, починаючи з простору: центральний дискусійний майданчик — атриум, як у давньоримській оселі. Обабіч — імпровізована бібліотека зі стелажима за проєктом художниці Каті Лібкінд. Вони стягнуті пасками й надають широкий простір для інтерпретації: чогось незавершеного, як будмайданчик у розпалі роботи; чогось мандрівного, зокрема вимушено переміщеного, як стягнута для міцності валіза; нарешті, чогось окресленого — пасок тримає вкупі й надає форми фігурі. Тут немає видавництв, які купують найбільший стенд і вшають кричущі банери. Та і книжковий асортимент також ретельно відібраний організаторами так, щоб найповніше розкривати тему — нефікшн про культуру, виданий протягом повномасштабного вторгнення.

Кажуть, нефікшн особливо близький середньому класу та мислячим людям, він поєднує прагнення до критичного мислення і розуміння світу. Цей жанр передбачає свідомі зусилля для самоосвіти й відповідає запиту на рефлексію, стаючи засобом орієнтації в складній сучасності. Показово, що нефікшн став популярним не так давно, разом із появою в Україні власне середнього класу як явища. Класично

саме середній клас є головною рушійною силою реформ. От тільки в країні, наротив якої тривалий час будували на дихотомії олігархії і зубожіння, середній клас ще донедавна — ті самі «три українськомовні київські родини» початку ХХ століття, чи та сама «малесенька щопта» шістдесятників, якій була присвячена рекордно успішна виставка-ретроспектива Алли Горської, що відбулася тут-таки, в Українському домі, навесні 2024 року.

Але були й інші часи. Наприклад, наші 1920-ті, коли, здавалося, просто прорвало дамбу колишніх царських заборон і власної самоцензури на естетичні експерименти. Тоді в культуру прийшли всі, від вихованців класичних гімназій до тих, хто щойно став письменним. Різноманіття шкіл, напрямів і творчих манер, недовгий спалах творчої свободи, множинність мистецьких проявів втілив «Універсальний журнал», що виходив із листопада 1928-го до серпня 1929-го в Харкові. Годі уявити, як головний редактор Юрій Смолич давав раду з такими експериментаторами, як Майк Йогансен, Михайль Семенко, Юрій Яновський, Василь Кричевський, Іван Падалка, Анатоль Петрицький, які об'єд-

налися в одному колективі... «Універсальний журнал» іронічно позиціонували як «радісне дзеркало нашої бадьорої епохи», а гаслом було «Немає на світі такої речі, що про неї не можна було б цікаво розповісти». У рамках «Фундаменту» відбулася виставка, присвячена УЖ. Усього вийшло десять номерів, але й вони дають уявлення про те, якою могла б бути модерна українська журналістика, якби не більшовики. Говорити про здобутки, а не лише про втрати, добре вдається провідним дослідникам і популяризаторам 1920-х Ярині Цимбал і Олександрю Савчуку, які поділилися сюжетами про тогочасний український письменницький Харків у рамках «Фундаменту».

Друга спроба модернізації української культури відбулася в 1990-х, і культуровою фігурою, що центрувала середовище довкола себе, була Соломія Павличко. Тож закономірно, що їй присвячена друга виставка в рамках фестивалю «Фундамент». Архівні фотографії показують, якою внутрішньо вільною вона була, хоч би де опинилась — чи на київському Майдані під час Революції на граніті, чи на канадському стажуванні. А чернетки листів і за-

пис розмови з Віктором Небораком дають уявлення, скільки ідей вирувало й могло бути втіленими. «Листи з Києва», написані впродовж 1990–1991 років до Богдана Кравченка, звучать дуже сучасно: непевність, екзальтація, популізм жахають її. Але найбільше, здається, непокоїть те, чи не буде втрачено цей шанс збудувати державу — можливо, останній, здавалося тоді.

Соломія Павличко зробила величезний внесок у формування сучасної української гуманітаристики, її вплив не вміщається в жоден перелік. Вона відкрила «заборонені» доти теми: фемінізм, гендерні студії, постколоніальну критику. Її тексти та лекції були як ковток свіжого повітря для інтелектуалів 90-х, які шукали нову мову, аби описати себе і світ. Павличко мала рідкісну здатність порушувати гострі питання без страху. Її енергія і сміливість змушували думати, сперечатися, але точно не залишали байдужими. Вона буквально розтрусилася академічну спільноту своїми ідеями — сама лише дисертація чого варта. Крім того, Соломія Павличко була мостом між Україною та світом, перекладаючи англійську літературу і вводячи її в український культурний контекст. Її пра-

ці проклали шлях для нового покоління української гуманітаристики, яке мислить глобально, але не втрачає зв'язку з корінням.

Власне, гасло фестивалю «Фундамент» — настав час читати глибше. Ми продовжуємо ту культурну роботу, яку починали Леся Українка з «Плеядою», Микола Зеров із неокласиками... Завдяки Соломії Павличко та її колу ми маємо значно кращі стартові позиції.

Кажуть, ми досі катастрофічно відстаємо. Наприклад, мистецтвознавець Ілля Левченко дещо саркастично висловився про концептуальні засади фестивалю як запізнілу «модернізацію модернізмом», мовляв, не варто апелювати до епохи, що давно минула й покритикована, так ніби вона досі триває і може бути продуктивною...

Авжеж, ми весь час запізнюємося і надолужуємо чимало з того, що мало й могло бути зроблено давно. І причин тут чимало — не завжди винна росія, впливають і власний брак культурної політики на рівні держави, нерозуміння багатьма учасниками базових механізмів і потреб культури, брак підтримки книговидавництва тощо.

ГОЛОС СОЛОМІЇ

Презентація першого видання «Дисторсу мідернізму в українській літературі» у мейбл простру писменника Віктора Неборка «Трем гомолітте». Дак, Музей етнографі, перелета 1997 року, Мідарук Віктор Неборка.

Це схоже на зачароване коло. Наприклад, у 1996-му Марія Зубрицька упорядкувала «Антологію світової літературно-критичної думки ХХ ст.», яка показала весь обшпр методологій ученим, яких доти годували лише марксизмом-ленінізмом. Тоді ці уривки стали проривними, але на все свій час — а повні переклади багатьох із тих знакових теоретичних праць (як і тих, що з'явилися згодом) досі не з'явилися. І це лише один приклад.

Схоже, художня література — оригінальна й перекладна, сучасна і класична, жанрова і з високої полиці — стрімко підкорює читачів. І критики — професійні читачі — також не оминають її увагою. Чого не скажеш про нонфікшн, про який майже не з'являються рецензії, немає майданчиків для обговорення, а нещодавні плагіатні скандали довкола статей і книжок взагалі показали нерозуміння, чим є нонфікшн. Тож задум присвятити «Фундамент» саме цьому жанру можна лише вітати.

Окремий стіл на фестивалі було відведено для самвидавних зінів — їх можна було погортати, придбати, надрукувати для себе. Це такий собі прояв артивізму — мистецтва, що невпинно шукає свого місця і не залишається байдужим до суспільного клімату.

Фестиваль «Фундамент» пропонував різні ракурси погляду на культуру та різні способи її перечитування і метаопису. Наприклад, учасники говорили про важливість біографії як жанру, світогляд і масштаб мрії, книжки про культуру як архів пам'яті та мапу ідей.

А на одній зі стін було представлено схематичний шлях книжки від задуму до втілення, з роботою авторів, бетаридерів, видавців, наукових і літературних редакторів, коректорів, ілюстраторів і дизайнерів, верстальників і дизайнерів, друкарів, маркетологів і книгарів. Цей шлях мав би закінчуватися читачами, однак у наших реаліях закінчується нагадуванням про кількість знищеного росіянами — книжок, друкарень, читачів і авторів.

Проте, на щастя, насправді ніщо не закінчується. Символічно в цьому сенсі стала публічна розмова про те, як читати й розуміти українських класиків, за участі Олександра Михеда й Ростислава Семкова та за модерування Богдани Романцової. Через повітряну тривогу подія перервалася, проте незабаром продовжилася на сходах до нижнього поверху Українського дому. Чимале півколо слухачів згуртувалося довкола промовців, які говорили про омаж вдячності українській гуманітаристиці, про те, що представники старшого покоління — і живі люди, і книжки вже померлих — таки мають що розповісти нам сьогодні.

Випадок із письменницьким прізвищем

Олег Коцарев, м. Буча, Київська область

Під Києвом, у Ворзелі, трапилася, на перший погляд, просто анекдотична, але насправді ще і знакова історія. У дещо неочікуваний спосіб пов'язана з блискучим українським прозаїком 1920–1930-х років, представником «Розстріляного Відродження», Валер'яном Підмогильним.

Річ у тім, що письменник Підмогильний на початку двадцятих років двадцятого століття прожив кілька років у Ворзелі. Тут він викладав у школі, розташованій після революції в симпатичній та вцілій до сьогодні садибі графині Наталії Уварової (уродженої Терещенко). Тут познайомився та одружився з акторкою Катериною Червінською. Тут написав деякі оповідання. Тому вже досить давно в цілющому курортному ворзельському повітрі ширяла думка назвати що-небудь його іменем. Ідею втілили у квітні 2023-го, майже до річниці визволення від російської окупації. Тоді Бучанська міська рада (Ворзель належить до Бучанської міської територіальної громади) затвердила перейменування цілої групи топонімів: зокрема, ворзельський проспект Першого травня став вулицею Валер'яна Підмогильного.

Минув понад рік, коли цієї осені з'явилася новина від депутата й історика Володимира В'ятровича: частина мешканців вулиці вимагає, щоб вона звалась інакше. Як повідомило «Читомо», ситуацію розтлумачив депутат і секретар Бучанської міської ради Тарас Шаправський. Десь через пів року після перейменування з'явилися звернення громадян, яким не подобалася нова назва.

«Люди пояснювали свою позицію тим, що прізвище “Підмогильний” асоціюється в них зі смертю, і після страждань під час окупації їм важко жити на вулиці з такою назвою. Спочатку я вважав це жартом, але коли звернення почали надходити регулярно, стало зрозуміло, що

ініціатива серйозна», — цитує «Читомо» депутата Шаправського.

Володимир В'ятрович відреагував так: «Ворзель має пишатися Підмогильним. Саме він має і, сподіваюся, стане головним “брендом” рідного мені містечка. Його, а не графа Уварова, ім'я має носити культурний центр і музей. Тут має бути започатковано міжнародний літературний фестиваль його імені».

Зрештою, станом на сьогодні вулиця так і залишає за собою ім'я Підмогильного. Можна було б і справді подумати, що «підмогильна» історія — то лише жарт. Але, здається, вона маніфестує істотніші речі.

«Люди пояснювали свою позицію тим, що прізвище “Підмогильний” асоціюється в них зі смертю, і після страждань під час окупації їм важко жити на вулиці з такою назвою.»

Тарас Шаправський

Виступ незадоволених мешканців Ворзеля — одне з яскравих свідчень того, що надворі вже далеко не 2022 рік, коли ініціативи патріотичного, «деколонізаційного» та декомунізаційного характеру приймалися порівняно легко та з ентузіазмом. Один зі знаків, що «єднання навколо прапора» великою мірою позаду. А критичні та незадоволені голоси лунають дедалі гучніше. І — зокрема — доволі багато людей не підтримують політику перейменувань та політику пам'яті. Як показує навіть доволі поверхове занурення в коментарі в соцмережах, перейменування дедалі частіше сприймаються як недоречний клопіт, як абсурдні ігри влади та активістів. А інформаційні кампанії з роз'яснення мешканцям, хто були

ті чи інші топонімічні герої та героїні, або не проводяться, або мають не дуже широке охоплення. Тим часом вони могли б пом'якшити неминучий хаос таких змін.

І, звісно, несмішна курйозність аргументів мешканців вулиці Підмогильного щодо етимології його прізвища показує, як частина українського суспільства втомилася від трагічного меморіального дискурсу. Не дивно, що в сьогоденнішньому інформаційному (зокрема й топонімічному) порядку денному наших болісних днів стільки смерті. Зрозуміло, чому її стільки в ритуалах і практиках ушанування жертв Голодомору, репресій, жертв

«Ворзель має пишатися Підмогильним. Саме він має і, сподіваюся, стане головним "брендом" рідного мені містечка. Його, а не графа Уварова, ім'я має носити культурний центр і музей. Тут має бути започатковано міжнародний літературний фестиваль його імені».

Володимир В'ятрович

визвольних змагань та інших війн. Але не дивно й те, що якоїсь миті деяким людям цього стає забагато. Що вони не хочуть підтримувати таку концентрацію, віддаючи натомість перевагу, наприклад, Вишневим, Абрикосовим і Щасливим вулицям.

Особливо характерно, що відбулася ця вся історія саме у Ворзелі, тобто в тій частині правобережної Київщини, яка зазнала потужної російської атаки та окупації в лютому–березні 2022 року. У Ворзелі не було стільки руйнувань, як

в Ірпені, чи стільки мирних жертв, як у Бучі, але й тут пережили багато біди від окупантів (до чого, власне, й апелювалося). Це корелює з поширеною нині поміж, скажімо, частини мешканців Бучі реакцією на меморіальні візити делегацій чи розпитування про події тих страшних днів: «Не чіпайте нас», «Дайте нам спокій», «Не піртайтеся на нас», «Краще допоможіть вижити».

Хай би як ставитися до такої позиції, явно не назвеш конструктивною реакцією на неї коментарі на кшталт «ви повинні», знущання з «фруктових і сонячних», «ніяких» назв («а не козацьких!») чи означення незгодних як «випадкового населення» (у відповідних дискусіях траплялось і таке). Суспільство дедалі більше занурюється у внутрішні суперечки та сварки. З багатьох причин дуже ймовірний вихід на антифазу «суспільного маятника», порівнюючи з тим-таки 2022 роком. І те, наскільки серйозним та «аварійним» він буде, не останньою чергою залежатиме від уміння слухати інших і від уміння пом'якшувати бодай деякі з гострих кутів. Ось на що натякає нам, здавалося б, незначний і гідний невеличкого оповідання анекдот про прізвище «Підмогильний».

До першого класу на третій рік великої війни

Олег Коцарев, м. Буча, Київська область

Фото: Ленка Віх

Восени цього року з'явилася чергова порція дорослих, які здобувають нестандартний досвід: бути батьками першокласниць і першокласників у воєнні часи. У такій соціальній групі волею долі опинився й автор цих рядків.

1.

Сонячний ранок. Із Гостомеля виїздить і повільно здіймається на наш пагорб автобус. 2 вересня його заповнюють як «першачки», так і діти з інших класів кількох шкіл того самого міста Буча, розташованих на цьому маршруті. Частина розмов поміж пасажирами стосується можливості повітряних тривог. Це в такому тилу, як Київщина, не дуже звично — як правило, більшість людей тут звертають увагу на тривогу, лише якщо просто над їхньою вулицею з'являється повітряний об'єкт. Але все змінюється до невпізнання, коли твоя дитина йде до школи, коли ти працюєш у школі або сам/сама там навчаєшся! Повітряне завивання стає норолливим божеством твого дня. Варто зараз злетіти якому-небудь МіГу в Саваслейці — і ніякої лінійки не буде, першого уроку не буде, усі справи покотяться по-іншому. Те саме в звичайні будні. Залежно від обстановки в небі уроки можуть узагалі не початись —

або перерватись, і вчителі поведуть дітей замість занять в укриття.

Та сьогодні божество в доброму гуморі. Й автобус наближається до школи. Дві дівчини з середніх класів демонструють характерний для цих країв візерунок двомовності.

– Чого автобус зупинився? Світлофор, чи що?

– Та не, это не светлофор, это затор.

2.

Скільки років я не був у школі? Здається, у 2018-му виступав у якійсь зі шкіл міста Ізюма на Харківщині. Там були переважно старші класи. Де тепер ті дівчата і хлопці?

Двомовність у бучанських школах доволі спокійна та неконфліктна, а кількість українськомовних та російськомовних учнів/учениць співмірна. Але дуже різний рівень володіння українською, звісно, впливає на навчання. Надто що за останні роки до Бучі приїхало чимало переселенських родин із небезпечних східних і південних регіонів, які часто знають українську значно гірше, ніж російську.

Тоді я стояв на сцені, окремо від усіх, а тепер у гущі натовпу, в самій матерії шкільного життя. Хай і на «батьківській гальорці».

Найперше вражає візуальна дорослість одинадцятих і десятих класів. Це навіть лякає. Зате тішить різноманітність дрес-

кодів — сучасна українська школа стала наче вільнішою за мою школу кінця дев'яностих. Чимало хлопців із довгим волоссям. Дівчина з ріжками. Готеси. Хтось, кого, можливо, варто ідентифікувати як «альтушок» (моє знання дитячих і юнацьких субкультур добряче деградувало за останні 25 років!). Протягом перших місяців навчання з'ясується, що є в школі й кілька новомодних квадроберів та квадроберок.

І, звісно, контекст війни. Неможливо уявити цю вересневу лінійку в Бучі без хвилини мовчання в пам'ять про загиблих. Поміж урочисто-напружених батьків чимало військових. У виступах згадується окупація та звільнення міста.

3.

Із лінійки до класів випускники й випускниці ведуть «першачків». Моїй дочці до пари трапляється задуманий одинадцятикласник. Схоже, йому тут не вельми цікаво і він не зовсім розуміє, що треба робити та куди йти. Тож запитує семилітку:

– Які далі плани?

– Не знаю, — впевнено відказує вона. — Це ж ти мене ведеш, от ти й повинен знати плани.

Частина батьків сьогодні віддає дітей до школи в 6, а інші в 7 років. Це, а також дуже різноманітний дошкільний досвід (приватні та державні садки, підготовчі групи, домашнє виховання), робить перші класи дуже строкатими. Одні діти вже добре читають, пишуть і рахують, іншим до снаги поки що найпростіші завдання. Величезний контраст і в зрості, загалом у вигляді.

Різні в цих дітей мовні навички. За моїми враженнями, двомовність у бучанських школах доволі спокійна та неконфліктна, а кількість українськомовних та російськомовних учнів/учениць співмірна. Але дуже різний рівень володіння українською, звісно, впливає на навчання. Надто що за останні роки до Бучі приїхало чимало переселенських родин із

небезпечних східних і південних регіонів, які часто знають українську значно гірше, ніж російську.

Сюрприз для випускника 1990-х: тепер у молодших класах немає оцінок. Досі не можу зрозуміти, добре це чи погано. Але очевидним є факт, що це мінус один нервовий чинник. А урок у моєї першокласниці триває тридцять п'ять хвилин.

4.

Війна кидає свою тінь на школу. На фотографії класу один із хлопців — у футболці з написом «Мій тато — герой». У другокласниці, з якою заприятелювала дочка, батька днями відправили на Донбас. На фасаді школи множаться меморіальні дошки випускникам, які гинуть на війні ось уже десять років.

Хрестоматійні шкільні збори грошей «на штори» тепер посунуті (але не цілком!) донатами на дрони, засоби зв'язку та інші необхідні на фронті речі. У навчанні вельми активно використовується патріотична риторика.

І тривоги. Ті, що не закінчуються з ночі або починаються рано-вранці, ставлять під сумнів уроки. Припиниться чи ні? Коли виходити? Чи зовсім уже лишатися вдома? Ті, що починаються під час занять — інша проблема. Урок уривається. Хвилин 10-15 діти йдуть до укриття, бо ж іде ціла школа, сходи і коридори переповнено. В укритті спекотно. На щастя, звідси батьки можуть забрати дітей додому. Я бачив школи, де підземелля було обладнано досить добре, щоб проводити там не зовсім повноцінні уроки, але й не імітації. У нас під час тривоги школярі та школярки просто розважають себе чи одне одного. Хто грається, хто читає. І, звісно, сидять у телефонах. Це заняття в молодших класах суперпоширене. Зрештою, і комунікація з батьками ведеться переважно через вайбер, туди скидаються всі домашні завдання.

Проте не скажеш, щоб повністю занепадала й офлайн-активність. Діти біга-

ють коридорами, граються, будують конструкції з лего.

Повертаючись до тривоги — нинішньої осені, коли повітряні атаки на Київщині ледь не щодня, пропадає дуже багато уроків. Хоча, звісно, нам незрівнянно легше, ніж дітям і батькам, які живуть ближче до зони бойових дій. Та й навіть у таких умовах життя бере гору. А діти та підлітки, як і в інші часи, черпають із невідомого джерела, здається, нескінченну вітальність. Щоб, наприклад, вибігати, регочучи, зі школи за температури +2 градуси в розстібнутих легеньких курточках, під якими лише футболки, або в мініспідницях. Я бачив їх сьогоднішнього ранку, перед тим, як сісти писати цей текст. І точно знаю: їхнє воєнне дитинство та юність —

Війна кидає свою тінь на школу. На фотографії класу один із хлопців — у футболці з написом «Мій тато — герой». У другокласниці, з якою заприятелювала дочка, батька днями відправили на Донбас. На фасаді школи множаться меморіальні дошки випускникам, які гинуть на війні ось уже десять років.

це, ясна річ, велике, несправедливе й трагічне випробування, проте воно не залишиться тільки суцільною чорною смугою.

Нова українська музика: як заспівати історії та історію

Яна Опалєва, Київ

Помітно терапевтичними для української музики стали зміни в шляху до популярності. Телевізійні проєкти все менше привертають увагу, а фестивальну культуру пригальмували ковід та повномасштабне вторгнення. Переорієнтація на онлайн-просування без можливості одразу підкріпити це живими виступами змусила артистів піклуватися про власну присутність у соціальних мережах. Тепер вони конкурують за увагу людей, які значно частіше бачать екрани телефонів і ноутбуків, і значно рідше обирають відвідування подій для знайомств із новими артистами.

І тут характерно, що традиційна складова промоції новачків у мережах — технічні навички, які показують виконавці на відеозаписах каверів на відомі пісні, не зникає, але змінюється. Йдеться не лише про цілісне відтворення окремих хітів, але і про них як джерело натхнення. З огляду на тренди, ностальгія за найкращою музикою минулого перетворилася майже-що на потребу. Якщо стилістику вісімдесятих уже частково відпустили на користь R&B, гіп-гопу та образів попдів нульових і початку десятих, то українська музична спільнота продовжує активну ревізію пісенних надбань до втручання російського ринку. Закономірно, що саме тут і саме зараз дещо спиняється вплив світових тенденцій, адже глянцева краса й розкутість того часу в Україні почасти асоціюються з російськомовними проєктами. Тому актуальною стає жанрова музика, яка в десятих роках набирала аудиторію переважно завдяки фестивалям або спеціалізованим радіо. Розгляньмо кількох виконавців, популярність яких раніше здавалася б радше винятком, а сьогодні м'яко нагадує про трансформацію не лише способів промоу-тингу творчості чи середовища, але і власне слухача.

Аудіовистава

ТікТок, одна з найбільш ефективних для поширення музики платформ на сьогодні, зробив страшенно цікаву річ. Попри те, що найбільше вершків збирають творці не так цілісних пісень, як уривків «звуків», найбільш придатних для опису повсякденності, соцмережі вдається збе-

рігати доріжку для промоції ідеї нішевої, яка дозволяє почуватись особливими. Чутливі алгоритми схвалюють смаки користувача і сприяють досить неочікуваним, як раніше здавалося, результатам, адже доволі якісно збирають необхідну аудиторію, якщо її уподобання можна чітко окреслити. Так тим, хто прагне зниженої, але все ще інтелігентної естетики, вдалося знайти своїх серед фанів «Schmalgauzen». Як і більшість української трендової музики цієї мережі, допомогла їм знайтися саме лірика:

«Я, звісно, гадав, що Ви жінка,
але ні, Ви краще — собака».

Schmalgauzen — Jessica

Відчуття прослуховування аудіовистави, виконання, яке радше нагадує шансон, лірика, яка спонукає до пізнішої декламації і просто цитувань. Невимушено, вивірено, без раптових змін у музиці чи енергетиці. Гурту вдалося зібрати навколо себе чимало слухачів, і не лише тих, кому близька камерність і дещо притримана з буднів вибухова хвилинка божевілля, яку можна реалізувати тепер за розкладом і без втрати стриманого амплуа. Музиканти завойовують і нову аудиторію, для якої така музика сприймається як частина дещо загадкової, інколи ритуальної культури (театр — одне з небагатьох мистецтв, залученість до якого й сьогодні сприймається як подія). І якщо раніше таку досить специфічну музику, яка спрямована на живе виконання та невелику аудиторію, складно було уявити настільки легко тиражованою, то сьогодні «Schmalgauzen» — найбільш обговорюваний молодий гурт у соцмережах.

Музика як серіал

Зовсім інша, але не менш цікава ситуація з творчістю ще однієї співачки. Мія Рамарі теж дуже популярна в ТікТокці, однак її робота з платформою більш типова. Пісні поширюються без зв'язку з її образом, бо вона на ньому не акцентує. Куди більше приваблює лірична складова, яка фак-

тично заспіває невелику епізодичну історію в обрамленні легкої музики:

«Можеш казати мені знову
Я не розумію твоєї мови».

Мія Рамарі — «Нема любові»

Без гри у вигадливу саморепрезентацію велика увага до тексту все ще виявляється потужною силою, до того ж доволі звичною, а тому привабливою для української аудиторії. Порівняно з простими короткими рядками, до яких традиційно прагнуть артисти, аби пісня швидко запам'ятовувалась, Мія Рамарі звертається до тієї частинки свідомості слухачів, які налаштувалися не танцювати, а подивитися серіал, драматичну історію власних буднів. Страшенно просту, зрозумілу та близьку.

Образ (не) головне

Зовсім інша ситуація з виконавицею, чий концепт спонукає до прийняття викликів та видимої участі в діалозі як аудиторію, так і її саму. Klavdia Petrivna зробила взаємодію з публікою яскравим і гучним експериментом, котрому складно протистояти. Хоч і естетика, і лірична складова у творчості страшенно виразні, найбільше уваги приділено саме образу. У часи, коли артистів спонукають презентувати особистість, Klavdia Petrivna пропонує знеособлений образ, який тримається на аудиторії, що сама заповнює всі його лакуни. Від псевдоніму, який грає з останніми читацькими настроями — голодом до перевідкриття і перечитування української класики (Клавдія Петрівна — персонажка роману «Записки Кирпатого Мефістофеля» Володимира Винниченка), до детективної епопеї в спробах відшукати справжню особу за онлайн-зіркою слухачі фактично перебувають у квесті. І вихід із нього цікавить усіх учасників значно менше, ніж сторонні епізоди на зразок вибору афіш для майбутніх концертів:

«Лікарі кажуть, що це депресія,
мама каже, що я лінива».

Klavdia Petrivna — «Лікарі кажуть»

Енергія свята

А от сплеск популярності гурту NAZVA завдяки уривку пісні «Сігеле-Мігеле» значно більше належить не так ліриці, яка сама спонукає до скетчевих сюжетів, як імпрізованим танцювальності й контрастному для контентної стрічки часовідчутті. Попри те, що йдеться про вірусність самої мелодії (яка не в останню чергу використовує сполохану передсвяткову енергію завдяки посиленням на різдвяні тексти), вона вигідно відрізняється від легких танцювальних мотивів, які превалюють у ТікТоці. Натомість відчуття хаосу, яке трансформує побутові дії в критично-важливий епізод сезону, спонукає ставитися до музики як до способу конструювання власної естетики. Зрештою, гурт не оминає ліричну складову, у яку так залюблена українська спільнота. Одного рядку вже іншої пісні, «Чужію я», вистачає, аби заворожити слухачів передчуттям нової історії, розхристаність якої тепер уже виправдовуватимуть не святкові поспіхи, а трепетне відчуття відокремленості себе від простору:

«Чужію я.

Вже заіржавіло листя.

Чужію я.

Наснись, наснись моє місто».

NAZVA, BRYKULETS — «Чужію я»

«Оживлення» класиків

Варто згадати й один із найбільш обговорюваних проєктів — МУР та їхній альбом «Ти [Романтика]». Альбом переповідає історію митців 20-х років ХХ століття, творчість і життя яких понівечила радянська влада, а тепер її злочини продовжує росія. Поміж декламованих, наспіваних та всіляко трансформованих віршів звучать монологи й діалоги, які належать учасникам літературного процесу того часу. Чи не найбільшою перевагою цього альбому стала ідея «оживлення» образів митців, які постають у кольорі, що не лише пасував їхній творчості та біогра-

фіям, але й сучасним реалізаціям їхніх настроїв та мотивацій. Попри те, що тема видається вже багаторазово представленою, цей альбом став, імовірно, найбільш успішним медійно. Епізоди української історії стають частиною попкультури, знання про яку не обов'язкові чи професійно орієнтовані, а доступні, інтригуючі й бажані навіть серед найменш зацікавлених у темі:

«Тілом хай в землі, ім'ям не знищений,
Вийти би живим, вийти би живим».

МУР — «Спочатку було Слово»

Тенденції

Прослуховування цієї п'ятірки досить різних за настроями, емоціями та аудиторіями виконавців насправді дозволяє окреслити кілька загальних спільних векторів. До того ж ними поступово рухаються не лише новачки-музиканти, але й гучні артисти, імена яких не зникають ані з теле- й радіоефірів, ані з обговорень у соціальних мережах.

Першою і найбільш помітною тенденцією є сюжетність пісенних текстів. Причини цього щонайменше дві: театральне коріння виконавців, або ж взорування на театр як вид мистецтва, і лексична гнучкість та різноманіття, яка органічно виглядатиме, якщо одразу пропонувати її у відповідному антуражі.

Наступною виразною складовою української музичної «моди» є бажання презентувати свою музику як інтелектуальну творчість. Помічними стають посилання на літературу, історію і філософію: десь це просто назви текстів чи перелічування імен авторів та їхніх героїв, десь цитування чи присвяти. Утім, середовище творців та слухачів сучасної української музики прагне вшанувати не лише досягнення інших мистецтв, але й постаті тих, чия творчість стала певним корпусом незалежної української музики, з якої можна черпати натхнення і до котрої можна повертатися, коли закладаються сумніви в тривалості власної сили.

Головною подією літа–2024 став показ документального фільму «Яремчук: Незрівнянний світ краси» Артема Григоряна та Максима Сердюка. Йдеться про один із небагатьох важливих документальних проєктів про ключових українських музикантів, який був створений не для телебачення, а з мотивації окремих ентузіастів. Окрім того, супровідно був опублікований альбом «RE: Yaremchuk» з переспівами, до котрого долучилися KAZKA, Jamala, Tember Blanche, O.Torvald та інші виконавці.

Згадки про фестивалі «Червона рута», «Територія А» — як про важливі моменти утворення цілісно українського середовища, до того ж не лише музичного, але й політичного, — сьогодні повсякчас з'являються як одні з ключових ознак власної концентрованої культури, яка відповідає своєму часу, не музеєфікована, а актуальна й активно використовується та зрозуміла всім. Співзвучно таким настроям був презентований і проєкт «Дім звукозапису», де артисти — як молоді, так і давно популярні — створюють власні версії пісень, забуття яких потрібно унеможливити. Серед них «У долі своя весна» Володимира Івасюка та Юрія Рибчинського у виконанні SHUMEI, «Наші» Скрябіна від Lely45, «День і ніч» Едуарда Приступи від ONUKA.

Бажання розповісти історії, нагадати про історію і зафіксувати процес її осмислення, який насправді не є вичерпним, зрештою розійшовся зі світовими трендами, у яких епохи для ностальгії все ж чергуються. Однак українські молоді виконавці та їхні слухачі цілеспрямовано формують еру такої музики, яка може належати лише українцям.

Марічка Юрчак:

«Культура росте в людях, крізь людей, завжди залишаючись. Вбити її ще не вдалося за жодних, навіть найгірших, обставин»

Спілкувалася **Олеся Василюк**, Тернопіль

Фото: **архів Марічки Юрчак**

Марічка Юрчак — артдиректорка та культурна менеджерка, що заснувала мистецький простір «На пошті» в Тернополі. Окрім цього, Марічка досліджує історію мистецьких спільнот міста, його андеграунду та працює над збереженням і підтримкою культурного спадку Тернополя. Про те, у чому складність роботи культурної менеджерки в маленькому місті, про мистецькі тусовки Тернополя та ініціативних людей — у розмові.

Як історичне, художнє та менеджерське поєднується у вашій діяльності та творчості зараз?

Коли я навчалася в аспірантурі на історичному факультеті, то не уявляла свого життя поза університетом — була певна, що стану викладачкою. Трохи згодом почала працювати артдиректоркою галереї тернопільського закладу «Бункермуз», якого вже не існує.

Пам'ятаю першу подію, яку організувала — це була презентація книги революційної поезії «Говорить Майдан». Мені вдалося запросити авторів альманаху, для якого я самостійно готувала ілюстрації, провести невелику виставку й читання. Згодом робила інші події: майстер-класи, кінопокази, літвечори.

Робота захоплювала — я проводила в галереї увесь час, рідше з'являючись в університеті. Менеджерська діяльність виглядала для мене більш перспективною, аніж робота на пів ставки у викладацькому штаті, де кар'єрно рости дуже важко. Я залишилася в культурній сфері, але не шкодую про здобутий фах. Історія — це наука, що вчить мислити критично, аналізувати джерела та обставини, а в моїй

сьогоднішній діяльності та проєктах ці навички вічно актуальні.

Якими якостями має володіти хороший культурний менеджер? Чи можна, у принципі, цьому навчити в теорії, чи все на досвіді?

Я думаю, що насамперед потрібне щире зацікавлення культурною сферою та творчий запал. Менеджер — це універсальна професія, а найкращий менеджер — той, якому абсолютно байдуже, що адмініструвати. Сьогодні фокус культурного життя змістився з творця на менеджера — людину, яка вмє грамотно пріоритезувати завдання, делегувати, контролювати, мотивувати.

Проте для роботи в культурній сфері потрібне внутрішнє розуміння людини, для чого вона щось робить. Бо ззовні це може виглядати як танці з бубном. Інша справа, коли створюєш ресторан чи комерційну дизайн-студію — маєш бізнес-план, прибуток. У культурі грішми здебільшого не вимірюється нічого. Ти працюєш заради того, щоби процес узагалі відбувся і генерувалися нові сенси. А які показники зможуть це засвідчити? У культурі немає місця для квантитативних шкал вимірювання: скільки людей прийшло, скільки відгуків у газетах тощо. Це не про результати культурного процесу та подій, це те, чого хочуть фонди та інші інституції, які надають фінансування.

Однозначно, культурного менеджменту можна навчитися. Зараз у доступі багато курсів, аби стати артдиректором чи менеджером культурних проєктів, є навіть навчальні програми в університетах, хоч минулого року була кампанія щодо скорочення напрямку освіти із соціокультурного менеджменту.

Я вчилася всього на практиці, і це також можливо. Сучасність дає можливість тобі здобути майже будь-які навички, якщо мислити критично та пробувати знову і знову. Наприклад, пригадую, що коли лиш починала, то не вміла вмикати про-

єктор. Я була безпорадна в цих питаннях, але із часом та кількістю проведених і організованих подій, речей, яких не розумію чи не знаю, залишається все менше.

Очікування та реальність того, як уявлялося повсякдення «На пошті» до відкриття та яким воно є зараз?

Коли через коронавірусну кризу закритися «Бункермуз», дуже бракувало місця, де тернополяни могли збиратися і спілкуватися про культуру та мистецтво.

Саме тоді ми з моїм теперішнім чоловіком, Ігорем Мамусом, почали шукати приміщення для оренди, аби створити артпростір. Ігор кинув оком на колишню центральну пошту. Її приміщення саме було виставлено в оренду на тендер, а ціна знизилася, оскільки довго ніхто не хотів брати його в оренду — надто багато інвестицій потрібно було для відновлення. Але ми ризикнули й усе вдалося.

Я очікувала, що частина «На пошті», яка є суто культурно-мистецькою, зможе існувати за допомогою фінансів від барів та ресторанів із гастроповерху. З різних причин це не спрацювало, але відразу після початку роботи над реалізацією задуму знайшлися партнери, які загорілися ідеєю — таким чином, не справдилося моє друге очікування щодо повільного темпу «На пошті». Ми планували рухатися малими кроками, збирати по копійці, щоби впроваджувати покращення вже під час роботи. Та за перших пів року нам вдалося зробити базовий ремонт і запросити перших відвідувачів.

Ідейно я завжди уявляла «На пошті» освітньо-культурним хабом із лекціями, дискусіями, навчальними програмами та воркшопами, подібним на «Освіторію» в Києві. Водночас галерея пропонувала б лайтові акустичні вечори із живою музикою та майстер-класами. Але через ковід у Тернополі вимерли будь-які точки, де існувало музичне культурне життя — артбар «Коза», «Бункермуз», паб «Патрік», «Хмільне щастя». Гуртам та музикантам ніде було грати, приїздити на га-

стролі в тури, адже не всі підпадають під формат і ціну філармонії чи «Березолу». Тому що ми вирішили відповісти на цей запит, простір «На пошті» вийшов більш роковим, темним, але по-своєму класним. Адже людям подобається тут перебувати й вони повертаються.

Кого можна зустріти в креативному кластері «На пошті» та як планується його діяльність?

Наша основна аудиторія — це молодь 18-25 років, студенти, але, я думаю, що роль «На пошті» — це бути черпаком, міксером, що перемішує різних людей між собою. Одного дня тут може відбуватися джазовий концерт, на який приходять публіка за 40. Наступного — приходять підлітки 15-16 років, бо відбувається щось пов'язане з аніме. А третього дня тут збирається невизначена за віком тусовка, яка відвідує лише метал-концерти.

Простір дає різне під різний запит, стаючи місцем якщо не зустрічі, то принаймні потенційного перетину дуже різних зацікавлень. У мене є класний приклад — знайомий спершу приходив тільки на стендапи, а тоді зник і почав з'являтися лише на лекції з історії мистецтва. Зараз він ходить лише на концерти класичної музики та джазу. Тобто людина побачила, зацікавилась і пішла, хоч до цього могла навіть не знати, що та чи інша мистецька сфера здатна викликати в неї інтерес чи захоплення.

Перший принцип «На пошті» під час планування подій — це розмаїття. Зокрема, у форматах, тобто ми слідкуємо, аби протягом тижня на різні дні було розкидано кінопоказ, джем-сешн, стендап, літературник. Намагаємося не дублювати події часто й витримувати паузи між схожим. Друге важливе для нас — це реакція на запит наших відвідувачів. Наприклад, у перші місяці після повномасштабного вторгнення неймовірно популярними були стендапи. Ми могли робити комедійні події тричі на тиждень і люди на них приходили. Із часом це стало менш ціка-

вим, але ми продовжуємо проводити стендапи, аби підтримувати цю тусовку.

Чи притаманна Тернополю культурна консервативність у вподобаннях, чи така думка є стереотипом?

Ні, це не стереотип — це виплекана даність, певна негативна селекція, що діє в нашому середовищі. Першою причиною цього є суспільна однорідність — до повномасштабної війни про різноманіття ще можна було говорити, бо приїжджали нові люди, було кілька тисяч іноземних студентів. Проте після Другої світової війни склалося так, що Тернопіль на 99% — це українці-греко-католики, а тому бути іншим та проявляти це назагал тут складно. Коли ти виражаєшся через стиль одягу, смаки в музиці — на тебе одразу звертають увагу (у негативному сенсі).

Другий момент полягає в тому, що в місті немає закладів культури чи ініціатив, які б сприяли розвитку культури. Крім установ із радянського спадку, Тернопіль не має інституцій, які б популяризували культуру та мистецтво, не кажучи вже про відслідковування трендів сучасності. Я не можу назвати, чи в нас був заснований новий концертний зал, чи була відкрита галерея за останній десяток років, тому про рух до оновлення говорити рано.

Як формується і співдіє між собою культурна «тусовка» тернополян — внутрішня спільнота митців, які дружать та підтримують одне одного?

У нас вона не одна, їх багато і здебільшого вони роз'єднані за інтересами та майже не перетинаються. Але добре вже те, що вони існують як факт.

Ще коли працювала в «Бункермузі», помітила, що митці не дуже люблять відвідувати виставки чи презентації одне одного. Музиканти роблять це трохи частіше, бо в цій сфері рух учасників між гуртами активніший, а співпраця налагоджена краще. На противагу, особні митці чи мисткині дуже відірвані одне від одного.

Я б хотіла, аби більше творчих людей Тернополя ставили собі за мету йти й дивитися, як працюють їхні колеги зі сфери: підтримувати чи критикувати — неважливо, важливо, аби була якась реакція, обмін думками.

Звісно, певним чином культурні спільноти доволі пов'язані. Я, наприклад, свого часу була учасницею літературної студії «87», де пробувала себе в письмі, опісля перейшла в тусовку художників. Роман Воробйов — тернопільський поет, але разом і дизайнер, який працює із купою культурних проєктів, включно із «На пошті». Тобто спільнотність тернопільських творчих людей полягає у їхній перетікальності, де тобі доводиться бути й шевцем, і женцем, і на дуді грати.

Щоб потрапити в цю тусовку, треба мати інтерес та бажання долучатися до культурних подій. Однією із цілей «На пошті» була та залишається спроможність давати можливості. Кожного тижня ми публікуємо хоча б одну, а частіше кілька можливостей з опен-колом, куди можна подати проєкт виставки, узяти участь в індивідуальному поетичному мікрофоні, виступити зі стендапом, прийти на джем-сешн та пограти з іншими музикантами тощо.

Чи можна назвати брак ініціативних людей причиною такої невеликої кількості культурних подій у Тернополі?

Проблема в тому, що люди, які мають ідеї для реалізації, зазвичай заробляють на життя чимось іншим. Їх вабить мистецтво та культура і, можливо, навички, потрібні для реалізації, є, але немає змоги віддавати цьому достатньо часу.

У «На пошті» є регулярний запит від людей із власними ініціативами чи подіями. Ми з командою намагаємося скерувати, підказати, прорахувати все разом із ними, бо часто увлечення людини без досвіду про подію сильно різняться від того, що отримуємо в результаті.

Якби існував ширший запит суспіль-

ства, вони могли б перемкнутися виключно на культурний менеджмент, а міська влада чи самоврядування, яке повинне проводити культурну програму, віддавало її реалізацію на аутсорс людям, яким це подобається, але не вистачає фінансової мотивації.

Ситуація із підтримкою від місцевої влади всюди різна, але із власних спостережень — не дуже сприятлива. Чому так відбувається: культура існує для того, аби весь час генерувати альтернативу, підважуючи чинний лад. Наша влада, та і влада загалом, поки що не готова мислити в категоріях «неприємно, але потрібно», адже страх втратити вигідне місце в суспільстві сильніший за бажання розвитку.

Чому залишилося так мало пам'яток культурного життя Тернополя минулого? І чому їх може не залишитися для майбутніх поколінь після нас?

Днями я мала розмову з Максимом Мацигоріним, музикантом тернопільського гурту «Хвилі». І він розповів про те, що готував мюзикл «Панна Францішка», в основу якого була покладена музика столітньої давнини: фокстроти, танго, які звучали в Тернополі у 20-х. Під час дослідження стало зрозуміло, що жодної інформації про те, які бенди чи оркестри грали тут раніше, просто немає.

Чому так відбувається? Перш за все, через ставлення людей — незалежні, неформальні ініціативи, які не є інституціоналізованими, сприймаються як щось минуле та невагоме, те, що не варто архівувати та зберігати як культурну спадщину.

Друге — це те, що подібні ініціативи є маргіналізованими. Вони свідомо або ж органічно ізолюються від суспільства через неприйняття їхньої іншості. Таким чином, лєвова частка ініціатив існує в андеграунді: вони не виходять на поверхню і не з'являються в засобах масової інформації. Навіть зараз тернопільські медіа охочіше пишуть новини про те, що «в серпні викинули ялинку», аніж про дебютну виставку молодого художника.

Думаю, це відбувається через стереотипне уявлення про певну рекламність новин чи статей про культурні події, особливо в такому консервативному просторі, як Тернопіль.

Де сьогодні Тернопіль на культурній мапі України?

Я люблю говорити, що на периферії живе мейнстрим в андеграунді, а для Тернополя це абсолютно природний процес, зумовлений географічним розташуванням, історичними подіями та політичними рішеннями місцевої влади протягом років. Периферія історично — це дуже плідний регіон, тому що тут відбувається зіткнення та відсіювання чогось занадто очевидного та загальноприйнятого. Але треба із цим працювати, змінюватися, якщо хочемо рухатися далі. Мені завжди було дивно й сумно, чому ми самі називаємо новинневу програму на нашому локальному каналі «Провінційні вісті». Як можна так самим про себе говорити? Воно ніби і правда, але ж потрібно створювати

зону випереджального росту, ставити собі складніші цілі.

Про активний розвиток культури Тернополя поки що не йдеться, найважливіше зараз — це зберегтися, як у комп'ютерній грі. Вижити бодай тому, що є. І це важливо не лише з огляду на вплив війни, а й через дедалі більшу урбанізацію та витягування людського ресурсу до більших міст.

«Кола Сільваші»: мистецький діалог із традицією, сучасністю та позачасовістю

Ольга Петренко-Цеунова, Київ

Фото: архів авторки

24 роки тому, 2000-го, у відродженій Києво-Могилянській академії відбулася виставка «Малярство. Леон Тарасевич – Тіберій Сільваші». Чисті барви, сині акценти, басейн із водою мали на меті відновити сакральність простору, доти спрофанізованого військовим училищем, що містилося на території Могилянки в радянський час.

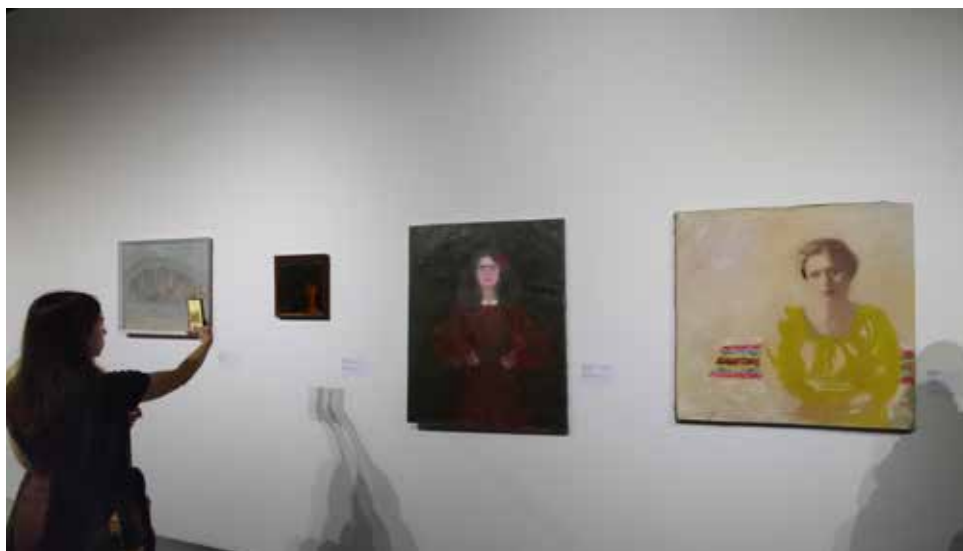
Цей фрагмент експозиції спробували відтворити й куратори виставки «Кола Сільваші», що відбулася в Українському домі цієї осені. Мета подібна — змити нарешті асоціацію з пізньорадянським музеєм Леніна, про який досі вряди-годи нагадують. Для цього — інтервенція в простір міста, що разить синявою на всю Європейську площу. Для цього — епатажний синій басейн на першому поверсі, що створював оптичну ілюзію прірви, спіралі, Дантового пекла, — доки з нього не прибрали воду.

Непорушна стіна

Синій — колір іконографічний. І Богородиця, й Ісус часто зображені на іконах у синьо-червоних шатах. Співвідношення тлумачать по-різному: як небесно-синю неземну природу та земний пурпур царювання, або ж навпаки — як синь людськості й божественний багрянець. Третьою кольоровою доміантою традиційно був золотий.

Зрештою, і синій, і блакитний сприймали у Візантії як символи трансцендентного світу. А слідом за нею — і в Київській державі.

Оранта в Софії Київській вбрана в широку гаму синіх смальт: кажуть, 21 відтінков не вдається відтворити й сьогоднішнім художникам-склодувам. Напис над Орантою в Софії Київській: «Бог серед нього — нехай не хитається, Бог поможе йому, коли ранок настане» (Пс. 45:6) — символічно стверджував богозахищеність Києва як Небесного Єрусалима, онтоло-

гічну непохитність міста під опікою Бога. Київська «Непорушна стіна» з молитовно здійсненими руками вже тисячоліття чинить опір свавільному хаосу.

Виставка «Кола Сільваші» відсилає до візантинізму й постаті Оранти буквально й неодноразово.

Куратори цитують вислів Тіберія Сільваші про те, що Київ тримається на двох жінках — Оранті та Інфанті. Обидві надихали митця на його творчому шляху. Хоч знаменита київська «Інфанта» з музею Ханенків (як виявилося, не пензля Веласкеса) вбрана в інші барви, проте в Дієго Веласкеса є і портрет інфанти Маргарити в блакитному.

Що ж до Візантії, Тіберій Сільваші мислить опозиційними парами, і на додачу до ціннісного протиставлення колориста й художника, картини й живопису протиставляє бароковість і візантинізм. Перша, на його переконання, апелює до культурних кліше й конвенційних знаків, театральності й соціальності. Другий натомість оприявнює вимір невидимого, долінгвального, що дошукується цілісності світу через тактильність і чуливість. Це загалом вписується у вироблену в україн-

ському модернізмі традицію протиставляти середньовіччя і бароко не на користь останнього, як це робив, зокрема, Євген Маланюк у своїх есеях.

Кола й паралелі

Над виставкою «Кола Сільваші» працювала ціла команда кураторів: Ольга Балашова, Лідія Аполлонова, Анна-Марія Кучеренко, Борис Філоненко, Ярослав Фудимський. Концептуальність задуму відчувається в усьому, від семантики назви і взаємодії з простором до деталей оформлення та інформаційного супроводу.

У доробку Тіберія Сільваші майже немає круглих робіт, назва відсилає радше до кіл спілкування — дійсних чи духовних приятелів, що сформували митця і на яких вплинув він сам.

До перших належать Веласкес і Рембрандт, яких Сільваші вважав своїми вчителями, і Тетяна Яблонська, котра безпосередньо навчала його. Згодом наставниця й учень обмінялися портретами. Уродженець Закарпаття Сільваші вчився в Києві на монументальному відділенні, що давало бодай мінімальний простір

творчої свободи в ідеологізованій радянській дійсності.

У когорті непрямих впливів — Сергій Параджанов, адже Сільваші проходив художню практику на знімальному майданчику «Тіней забутих предків» і спостерігав, як із підручних матеріалів на його очах постає справжнє мистецтво. Студи-таки належать і старші сучасники — художники Григорій Гавриленко, Данило Лідер, Євген Волобуєв, що стали моральними авторитетами для митця.

Другий поверх виставки пропонує увазі глядачів різноманітні ініціативи нефігуративного мистецтва, центрованого довкола постаті Тіберія Сільваші. Він брав активну участь у творенні мистецьких об'єднань «Живописний заповідник», «Альянс 22», «Kyiv Non Objective». Зокрема, «Альянс 22» збирався щомісяця 22 числа протягом п'яти років, аби працювати з ідеями, поняттями, деконструювати, розбирати на складові елементи художню мову і влаштовувати диспути.

Ці кола відображають творчі пошуки сучасних митців доби незалежності й по-своєму, за дужками, діалогують з аналогічними шуканнями нової мови в інших видах мистецтва. Хоч як парадоксально: авангард, народжений в Україні століття тому й замислений як цілковитий розрив із традицією, зробивши коло по світу, мусить нині шукати й обстоювати власні витоки. Так заперечення традиції химерно переплетене з вибудовуванням спадкоємності. На Казимира Малевича та мінімалістів 1960-х посилається Сільваші і його колеги з нефігуративного мистецтва, ці самі акценти інтегрують у фізичний і символічний простір виставки куратори. На одному з поверхів є столи, лампи із зеленим абажуром і книжки, а кризь вікно добре видно Олександрівський костел, де 1879 року хрестили засновника світового авангарду Казимира Малевича, і пам'ятник Данте Аліґ'єрі, чії кола Пекла неминуче виникають серед асоціацій виставки.

Загалом ретроспектива Тіберія Сільваші об'єднала роботи близько 75 митців з Укра-

їни та інших країн — митці з Нової Зеландії, Японії, Австралії також надали свої роботи, попри загрози війни. Цікавий нюанс: нефігуративне мистецтво стало таким собі майданчиком для міжнародного порозуміння. Адже фігуративне класичне західне мистецтво не так надається до сприйняття на Сході на Півдні, натомість абстрактне дає змогу подолати культурні відмінності і творити сенси в спільному колі.

Фізика, що стає метафізикою

Тіберій Сільваші належить до художників, які активно теоретизують і створюють не лише власну художню мову, а й мета-опис свого бачення. Так Сільваші рефлексує про матрицю української візуальності, говорить про «виращування кольору» — подібно до того, як плекають рослину. У його творчій практиці бували випадки, коли колір здавався не тим, — і він перемальовував, із помаранчевого ставав фіолетовий і так далі.

Картину Сільваші вважає замкнутою структурою, натомість свої роботи називає колірними об'єктами, розімкненими структурами, носіями кольору, що вибудовують власні зв'язки з простором і глядачами.

Виставка пропонує тактильно відчутти, пережити досвід, а не просто споглядати. Цій меті підпорядкована й інсталяція на сходах Українського дому, де твір руйнує площину та виходить за її межі. У своїх текстах Сільваші часто говорить, що картину стримує рамка, у яку вона вміщена, проте живопис виходить за межі цього полотна. Власне, авангард від своїх початків прагнув вирвати людину зі звичного автоматизованого сприйняття.

Ці роздуми вповні втілені в роботах молодшої генерації художників, представлених на п'ятому поверсі-колі виставки. Віталій Кохан досліджує, наскільки порожня рама в інтер'єрі може замінити собою власне картину. Нікіта Кадан у фрагментах мармуру пропонує побачити мистецький і позамистецький виміри

метро як палацу ідеології. Є в експозиції і діджа з яблуками у воді, що невпинно плавають по колу і пропонують широку палітру тлумачень — від дачі до революції.

Ще один напрям думання Сільваші — етичний, а не лише естетичний. Подібні шукання фіксуємо в українських метафізичних поетів-вісімдесятників, про це-таки власною художньою мовою говорить Сільваші. Йому йдеться про вертикальний (від Візантії до модернізму через сакральність) і горизонтальний (від бароко до соцреалізму через профанну нарацію) виміри, про зв'язок монохому з іконою, про ненаративне вдивляння в предмети, намагання вхопити реальність через колір і світло й у такий спосіб дати можливу відповідь на етичне запитання — як можна жити в тоталітарному суспільстві й не обарвлюватися ним. Через недовіру до великих наративів митці відчули потребу повернутися до основ.

Ще один наскрізний сюжет на виставці — це простір, здебільшого розмаїті субтексти київського тексту. На третьому поверсі немає «правильного» шляху — можна йти в будь-якому напрямку, конструюючи власну мапу смислів. Серед іншого пред-

ставлено три київські майстерні Сільваші. Вони проблематизують тему світла — природного, штучного, внутрішнього — у творчості митця. Так, майстерня на Шота Руставелі була вузька й довга, а майстерня на Прирічній мала великі вікна й багато сонця, про що згадує донька митця — художниця та ілюстраторка Ілона Сільваші.

Простір війни також імпліцитно наявний на виставці, у нього потрапляєш несподівано. Так одна з більш ранніх, гіперреалістичних робіт Тіберія Сільваші «Вечір на Русанівці» експонувалась у Маріупольському музеї, нині її доля невідома, — на виставці представлена репродукція з відповідним підписом. А на п'ятому поверсі можна побачити монохромні чотирикутники Каті Бучацької, фарбою для яких слугувала земля деокупованих міст Київщини — Мошуна, Горенки, Бучі. Лада Наконечна «перезбирає» з фрагментів зруйнованих будівлі ще задовго до повномасштабного вторгнення, починаючи з 2012 року, однак нині її абстрактні композиції ще промовистіше свідчать про повсюдні шрами воєнних дій на тілах міст, що залишають тільки форму й найпростіші геометричні фігури.

Ролі куратора, медіума й інституцій

Новий погляд на музей, що виник на Заході в 1980-х, уже доволі органічно функціонує в українських реаліях. У центрі постають не експонати, а наратив, замість зберігачів фондів зростає вага куратора, а ключовими постатями стають глядачі — не пасивна публіка, а учасники партicipаційних практик. За цією логікою спроектована й виставка «Кола Сільваші». Художник тут — лише один із глядачів.

Виставка спонукає замислитись, як працює мистецтво — через уявний діалог, не обов'язково особистий, адже впливовий імпульс можна відчутися і з відстані часу та простору, за посередництва різних медіумів. На четвертому «архівному» поверсі відвідувачам пропонують зазирнути у вічко старого проєктора діафільмів, аби побачити крихітну картину Рембрандта — і відчутися стан людини за «залізною завісою», для якої суттєво ускладнені пошуки знання та натхнення. До речі, Сільваші й сам заробляв на життя створенням дитячих діафільмів — їх також можна побачити на виставці.

Як різне мистецтво функціонує в умовах різних технічних можливостей, демонструють конверти з роботами, якими обмінювалися художники у 1980-х. А глядацькі журнали 2000-х нагадують, якими вульгарними словами описували «модне» й «незвичне» нефігуративне мистецтво. Подібно до того, як із винайденням фотографії пророкували смерть малярства,

сьогодні, у цифровому світі, знову постає питання: що може старий медіум — живопис? Авжеж не інформувати, очевидно, щось інше.

«Куратори цієї виставки не стільки демонструють знакові, усталені речі та готову мову, скільки створюють простір для мислення і дискусії про цілий відтинок історії мистецтва України», — коментує мистецтвознавець Ілля Левченко.

Культура неможлива без середовища та інституцій, лише за їхньої наявності можуть народжуватися сенси й виростати у великі явища. Наприклад, для виставки зняли невеличкий фільм за давнім нереалізованим сценарієм Сільваші — і це кіно нагадує, що інституції потрібні зокрема для того, щоб утілювати ідеї митців, які інакше лишалися б просто фантазіями. Коли немає стабільних інституцій, національна історія мистецтва, включно із сучасністю, стає фрагментованою і перервною. В Україні дотепер лише формуються сталі інституції — незалежні та впливові, спроможні на формування власного бачення і представлення його світові. Але вже нині поодинокі проєкти цих інституцій вражають і захоплюють небувалим доти високим рівнем.

Ця стежка веде до брами, пройшовши через яку, людина вже ніколи не страждатиме

Ракова Анна, Київ
Фото: архів авторки

У грудні 2024-го в галереї «The Naked Room» у Києві відбулася персональна виставка Марії Василенко під назвою «Місце, якого немає». Василенко — українська художниця, що досліджує візуальні образи на межі реального та символічного, поєднуючи архаїчні методи із сучасним прочитанням сакрального. Вона використовує традиційну техніку темперного живопису на фігурних дошках. Її творчість це спроба зазирнути по той бік фізичних явищ, щоб побачити та пояснити процеси, які відбуваються всередині й навколо нас.

Роботи художниці вирізняються увагою до матеріалу, медитативністю композицій і непротим смислом, що створює простір для індивідуального досвіду споглядання. Усі роботи Василенко об'єднані темою пошуку «місця, якого немає», яке людина осягає через духовні досвіди і згодом через одухотворення буденного.

Виставка також демонструє постання голосу нового покоління в українському мистецтві. Це покоління змушене осмислювати ті екзистенційні трансформації, які приносить Україні війна, і життя на межі в сьогоdnішній ситуації постійної близькості втрати. Руйнування і загроженість того життя, яке ми завжди мали, підштовхує сподіватися на те, що можна буде знайти глибинні основи для життя над прірвою, основи, що не можна було би порушити навіть через біль, філософії, що показувала би практику для зростання навіть у екзистенційно неадекватній реальності. Культури й покоління, що переживають війну, завжди схильні звертатися до «вічних», великих питань, і це навіть стає для них можливістю вирватися в глибину пошуку далі, ніж на це є внутрішній запит у культурі або часі, де панує повний соціальний і матеріальний добробут.

Перебування у діалозі

Смислові конструкції, що створює художниця через поєднання різноманітних класичних і сучасних символів, позбавлені висновку. Це дуже цінно, бо таким чином вона дає можливість глядачу насправді

перебувати в діалозі. Художниця, начебто навмисно розповідаючи те, що вона знає і що вона зрозуміла, закінчує картину саме на тому, чого вона не знає. Деякі роботи мають абсолютно загадковий сюжет, з якого можна розвивати думку в багатьох напрямках.

«Я не знаю, куди веде ця стежка» — назва однієї із картин, де можна побачити двері-сходи, що ведуть всередину мушлі. Це одне з важливих послань авторки, воно займає значну роль у тій смисловій конструкції, якою є вся виставка: коли ступаємо на стежку дослідження невидимого — не знаємо куди це приведе. «Я не знаю куди, але я ступаю на неї; я гублю стежку, але я повертаюсь до неї...» — і на цій стежці багато надії. Там завжди є можливість для росту, для дії, для того, щоб вириватися вгору, бо в духовному світі — мушлі — завжди щось відбувається, дорога в'ється до безконечності й кожна видима дія людини має там своє відображення, свій вплив. На цій стежці все має значення, тобто все, під вагою уважності, може ставати символом, знаком, віршем. Отже, з цього все починається: людина зустрічається зі стежкою, сходами-стежкою, які ведуть кудись, але вона не знає куди; вона відчуває поклик піти туди й відгукується на цей поклик.

Можливість для ризику

Цей спосіб буття відкритий, людина завжди може ввійти в цю загострену значимість. Хоч це складна сакральність — не початково притаманна окремій речі чи людині, а потенційна сакральність усього світу, якщо людина, яка йде через цей світ, почне одухотворювати його через свою свідомість і особливе завдання росту й пошуку, якому вона буде шукати втілення в усіх формах. Назва виставки «Місце, якого немає» може вказувати на те, що немає окремого місця для духу, але дух може пройняти все, якщо людина стане його вмістилищем, якщо ця свідомість духу зможе отримати тіло.

Це заховано, як душа людини захована. Світ духу невидимий, завжди залишається місце для сумніву, отже, залишається можливість для ризику, віри: чи є це місце, чи його немає? Кожна картина вирізана за формою явища, яке вона зображує, тобто невідомо, що є навколо — і в такий спосіб знову вказано на те, що невидимий світ, у якому є надія і світло, затаєний від людини. Відомі тільки точки на мапі. Що навколо них, як туди потрапити — це загадка.

Ось картина: «З рани летиться жива вода». Чому й коли це відбувається, на кому ця рана, як прийняти дію живої води на себе? Це питання, на які глядач має щастя шукати відповіді. Художниця ніби подає глядачу руку допомоги, пропонуючи нові питання для просування на шляху. Людина, яка споглядає ці картини, зустрічається з незвіданою стежкою, що кличе її до пошуку, вона йде за тим, що відомо: «Це має бути щось... Це має бути рана, має відчуватися звук води...» Водночас завдяки рефлексії, «відбиттю світла» — відповіді, які постануть у цій галереї через ці твори, потягнуться назад до художниці, і вона теж пройде далі. Можливо, чиясь рефлексія буде містити саме те, чого їй бракує тепер.

Із мовою всередині

Людина зараз перебуває в такій позиції, що початково вона не знає ясно, куди вона йде, для чого вона. Але вона має підказки — універсальні символи, які носить у собі кожен і які потроху проводять через життя. Символи, на які відгукується божественна душа, впізнаючи віддзеркалення якогось явища, яке є в невидимому світі. І так іде кожен шукач, наче торкаючись різних речей і приміряючи їх під той зразок: форму, колір, властивість чи звук, який бачить у тих внутрішніх знаках.

Людина ніби народжується із мовою всередині, значення та правила якої сама не знає. Але коли щось у світі промовить цією ж мовою — людина зможе зрозуміти, щось

у ній зможе зрозуміти. Кожен знає, що цією мовою говорить Краса, Ризик, й іноді хороші твори мистецтва можуть теж промовити так, даючи можливість почути цю мову знов. Чим більше душа чує її, чим частіше йде туди, де її чути, тим далі може її почати освоювати, вивчати... і, можливо, поступово стануть зрозумілими не тільки слова, а й пісні, вірші, які говоряться цією мовою у світі навколо. Поки що чутно тільки безладне бурмотіння, але згодом, певно, стане можливо отримувати послання з-поза часу, які записані тут для тих, хто захоче йти цією дорогою одухотворення.

Картини розташовані не тільки на стінах — вони також підвішені до стелі посередині галереї. Це можна сприйняти як вказівку на те, що на цей невидимий світ також кожен може нашттовхнутися випадково. Портали сховані поміж людей, на різних дорогах і, буває, душа торкається до них інтуїтивно, ненавмисно.

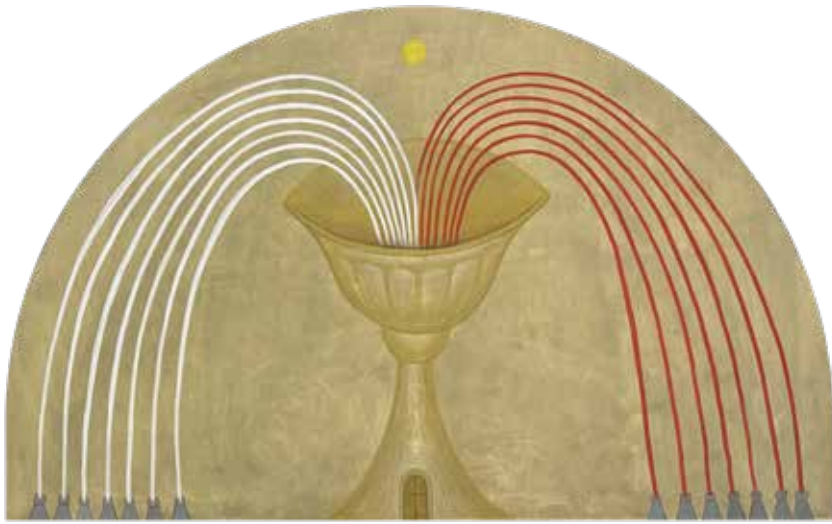
Авторка створює свій власний «шлях героя», стверджуючи існування цього світу, і стає на дорогу, аби туди потрапити. І тоді

роль митця — це досліджувати ці портали, стежки, малювати мапи. І роботи художниці стають об'єктами на мапі потойбічного сакрального світу.

Не знаю, ось портал

Невидимий світ переплетений із видимим, як душа і кров. Перша сміливість людини — це намагатися потрапити в невидимий світ. Адже суть точки призначення спершу є недоступна для розуміння людини, як для дитини є неосяжним те, чому вчать її батьки. Ці точки на мапі мають ім'я, але воно абсолютно незрозуміле, поки митець не потрапить туди, не дасть свого тіла і свого життя для цієї свідомості, для якості буття, що потребується на тих «духовних рівнях». Коли художницю питають, що означають її роботи, вона відповідає: «Не знаю, ось портал». Але коли дістатися туди, значення назви порталу розкриваються.

Також назва місць — це питання. Авторка і глядач проходять через ці питання,

пустоти й відсутності для того, щоби потрапити в кінцеву точку. Через поступове розкривання значення кожної точки на мапі формується тлумачення пройденого шляху і приблизне розуміння, що може бути далі. Ця дорога вимагає віри: іти до того, що відкрито зараз, попри те, що повна картина поки що прихована, тобто «невідомо куди веде ця стежка».

Після кожної зустрічі з питанням, яке живе в невидимому світі містики, людина повертається назад, до буття в буденності. І вона може вчитися жити, тримаючись однією рукою за той світ невидимий, залишаючись у його напівпрозорій присутності, жити одухотворюючи — за законами сакрального.

І початок і кінець

Картина «Що робить мене людиною?» — одне з питань, яке зустрічає авторка на своєму шляху. Яка основна характеристика людини? І що взагалі значить «людина»? Не відповівши на ці питання, складно просуватися далі. На картині є жіночі груди, ім'я на жетоні, голова косулі, людська рука, металева рука, хвіст риби... Фігура оточена золотом і сидить на хмарі.

Авторка зображує тут у чітких образах те, що є в людині, створює алегоричний переклад тої невидимої анатомії людської душі, яку вона встигла досвідчити й дослідити. Вона показує, хоч відповіді не має.

На виставці є робота під назвою «Той, хто пройде через цей портал, більше не страждатиме», що символізує те місце, куди прямує людина на цьому шляху: щастя через одухотворення життя та прийняття сакрального.

У багатьох творах можна побачити зустріч темряви, неідеальності із надією та вічністю, що струменить із невидимого, містичного світу. Історія з картини про вогнедишну змію, яка намагається охолонути в холодній ванні, — це про благість, яка може прийти через зло. Адже на спині цієї змії виростають дерева, починається нове життя. І яка би доля не була в цього життя, якими важкими не були би початкові умови й випробування, які з них народжуються — життя завжди радіє, що воно є. Картина із чашею з кров'ю і молоком також про це: в одному тілі, в одному вмістищі об'єднується і те, що приходить із безодні, і те, що приходить від світла, тривкості й торжества життя. Це універсальні закони, які художниця

вміє розповідати чисто, не обтяжуючи глядача моральним обов'язком і нічого не прикрашаючи. І ці закони, які ми дізнаємося в результаті взаємодії з невидимим містичним світом, — це водночас і початок і кінець: і запитання формується, опираючись на ці закони, і відповідь — пояснює і розкриває їх.

Пошук «місця, якого немає»

Василенко працює з категорією «свідомого глядача». Картини створені так, що глядач має вступати в діалог — адже на це вказує навіть застосування зворотної перспективи: точка, з якої дивляться, знаходиться десь позаду образів на картині. Отже, те, на що дивляться, — це картина і глядач разом, їхня взаємодія. У результаті цієї взаємодії може відбутися те, що є важливим: через фізичну картину, через конкретні образи до глядача передається свідомість, яка є невидимою частиною мистецького об'єкта, його метафізичною стороною. «Співжиття» з мистецьким твором може стати частиною практики осягання невидимого світу і джерелом відповідей та спричинити перемену чи розвиток свідомості, подібно до того, як колись це ставалося у художниці і приводило до створення картин.

Відмова від звичного часопростору — тобто єдності й логічності часу, а також звичної перспективи, де точка, з якої іде погляд — це глядач, — також є способом створити новий простір, де минуле, теперішнє та майбутнє співіснують і трансформуються причинно-наслідкові зв'язки. Завдяки цьому роботи нагадують іконописні медитації, взаємодіючи з якими можна довго занурюватися вглиб зображення.

Персональна виставка Марії Василенко в галереї «The Naked Room» — це дослідження межі світлів і можливості переходу, спроба фіксації невидимого, з яким уже відбулася зустріч, в образах. Головною темою виставки є пошук та дослідження «місця, якого немає», що веде до осмис-

лення духовних основ життя, що повсякчас актуальні, а особливо явні в періоди кризи. Увага до символів і відсутність остаточних відповідей надають глядачу свободу для особистого досвіду та переосмислення. Кожен твір авторки може ставати точкою входу до універсального незвіданого сакрального простору.

РЕЦЕНЗІЇ

Микола Леонович: «Я серед княжих книг книжковий князь»

Микола Леонович. Повільна людина. — К.: Смолоскип, 2024. — 300 с.

Цієї осені на фестивалі «Книжкова країна» в Києві, який мав фокусну програму «Фронтмени», презентували чимало книжок, пов'язаних із літературою та війною. Серед них — книжка «Повільна людина» українського поета, дизайнера та ілюстратора Миколи Леоновича, який зник безвісти на фронті у квітні 2023 року на Донеччині. Мені б хотілося говорити про українські новинки без таких «інформаційних приводів». Але як можна відділити від контексту книжки сучасних українських авторів/ок, що безпосередньо, у прямому сенсі цього слова, стали авангардом літератури часів війни? Чи їхня поезія може існувати поза такою непростю біографією? «Свідчення» Вікторії Амеліної, поезія Артура Дроня та Ярини Черногуз, «Вірші з бійниці» Максима Кривцова та багатьох інших — щемке послання «і мертвим, і живим, і ненародженим», хай би як пафосно це звучало.

Утім, у «Повільній людині» вражає не фактаж поезії війни (якої, до речі, тут

ви не знайдете, автор не писав віршів із фронту, був там чи не один день, хіба що зробив кілька розсилок листів, про які згодом), а її передчуття дуже задовго до. Вірші Миколи Леоновича — це яскравий приклад уваги до «класицистичності» в сенсі образів та уваги до форми. Як сказав на презентації поет і солдат Ігор Мітров, «Миколу сміливо можна вважати сьомим неокласиком». Ця своєрідна алюзія створює смисловий перегук із «п'я-

тірним гроном» українських поетів-неокласиків (Рильський, Зеров, Филипович, Драй-Хмара, Бургардт), до якого історія літератури часами зараховує ще і прозаїка Віктора Петрова-Домонтовича. І, звісно, небезпідставно. У «Повільній людині», найповнішій на сьогодні збірці автора, представлено вірші з різних років та книжок. Перша з них — «Агон» — отримала II премію видавництва «Смолоскип» та вийшла у 2004 році, явивши світу автора, що захотів говорити з позиції чи не античного героїчного змагання та боротьби, і лиш тепер ми вповні розуміємо зовсім не риторичність його рядків. Так, у цьому «швидкому» світі ми ніби забуваємо про тривалість слів, які насправді вповні можуть розкриватися зовсім не тоді, коли були зафіксовані, а тоді як приходить їхній час. Цієї виваженості може навчити тільки споглядальність людини повільної: «Ти вимагаєш безроздільності / Тобі мій крик і плач / Помер сурмач / Зброяр покинув плуг, жону і діти / І як немає ким вже відболіти / Тобі мій крик і плач /.../». Це початок вірша «Присвята», який розпочинає «Агон», книжку поезій, написаних у 2002–2003 роках. У ній сплетіння «ахейців і троянців», чіткість форми, з'являється такий характерний для автора образ сурмача, образ провісництва та попередження про небезпеку, тут розквітають сонети, один варто навести повністю:

Відкрий мене для себе. Подивись:
Я у старій шкіряній палітурці...
Мій біг в хащах дощів тобі моливсь,
Коли слова складались для тортур ці.

І літер черинь тонка, ніби сад
Готичним птахом рух мій припиняла,
А на гілках — черлених болів ряд;
Квіт мармуру, мов темна смерть нарвала.

Вже маргіналії твоїх чекають пальців,
І стрічка цівкою протне сторінки шлях.
Ця гра стомила багатьох зухвальців.

Гортання — ритм і ріст — розлита в'язь,
Закляк твій погляд у годин полях:
Я серед княжих книг книжковий князь.

Правда ж, мимоволі згадується школа Зерова? І в цій орнаментальності проступає символічний перегук крізь століття, привіт з українських 1920-х — натягнутий меридіан літературної традиції, що, виявляється, попри всі лакуни, не була й не є перервана. Як багато сучасних авторів пишуть терцини або шукають їхні варіації із часів «Божественної комедії»? Леонович подає в них достоту лицарський епос, від прозорливості якого сьогодні стає моторошно:

/.../ На панцирах й щитах всі знаки
стерті,
Ні імені, ні роду, ні числа.
І негрі пам'яті пожерті.

До ворога немає більше зла,
В очах мерця підійметься заграда,
Чи проти бився він, чи бився за.

...Та врешті крик скотився шкереберть
До тої ніг, що вийшла, наче пава,
Крізь вічний сон у вашу вічну смерть.

Не можна сказати, що вся збірка «Агон» сповнена такої напруги, є в ній і бароково-постмодерна гра, і лірика «тиняння Полтавою», рідним містом поета, і «Персо / під яким б'ється / птах твого серця / у моїх долонях». Але в пізнішій збірці «READ MY LIPS. Поговори зі мною» (2006–2007) значно більше, за визначенням одного із віршів, «повільного кіна»: тут блюз дощів, вечірні вогні міста, жінки, приємне вміння радіти, верлібри, плінність пам'яті, ще раз верлібри. Це як платівка, з розділами: сторона А, сторона Б. Тут живе Леонович-меломан, тонкий лірик неспішного щодення, у якому «усе може бути віршем». І Миколині ілюстрації тут теж, як вірші — начерки міста, фрагменти будинків та вікон, гілки дерев, дахи.

Майже половина книжки — цикли та різноманітні вірші поза збірками, останні з них датовані 2021 роком. Дуже хочеться сподіватися, що колись їх розмістять у власному порядку сам автор, адже цю книжку уклала Марина Александрович, перекладачка та редакторка, дружина Миколи Леонівича. І, можливо, зробить свій дизайн, адже він прекрасний дизайнер, що співпрацював із чільними українськими видавництвами та Українським науковим інститутом Гарвардського університету (HURI). Двічі був обраний у короткі списки конкурсу Книжкового Арсеналу «Найкращий книжковий дизайн» (2017 та 2018 років), згодом був членом журі цього ж конкурсу.

«Повільна людина» — ще й назва email-розсилки друзям. «/.../ Я не став за

місяць схожим на Залізного Арні, не був якоїсь додаткової авторитетності чи експертності, щоби коментувати неіронічні висловлювання у фейсбуці. Однак я склав присягу на вірність Українському народові (так сталося, що я читав текст для всієї батареї, а хлопці повторювали за мною, і потім казали, аж прийняло). Без почуття гумору в Українському війську значно тяжче, ніж без фізухи. Але тонка іронія при пікселізації перетворюється на жорсткий сарказм», — так писав у останньому на цей момент випуску навесні 2023 року Микола Леонівич. Ми не знаємо, куди можна написати тобі листа зараз, але ми думаємо, любимо й надіємось.

Юлія Стахівська, м. Буча

MINISTERSTVO
KULTURY

„Український журнал“ www.ukrzurnal.eu

Інформаційний культурно-політичний місячник для українців у Чехії, Польщі та Словаччині; № 9 (171), 2024, рік дев'ятнадцятий
Видано у Празі; подано до друку 30 листопада 2024 р.; видає: РУТА, e-mail: ukrzur@seznam.cz

Редколегія: Петро Андрусечко (головний редактор); Прага – Ленка Віх (керівник проекту), Яна Прокоп'юк, Богдан Копчак, Інна Біланич; Київ – Юлія Озен, Настасія Євдокимова; Познань – Катерина Шестакова; коректор: Надія Іздрік; верстка: Ондра Гулеш; дистриб'ютор: CZ Press spol. s.r.o.

Часопис видається за фінансового сприяння Міністерства культури ЧР. За достовірність викладених фактів відповідає автор статті. Редакція залишає за собою право не у всьому погоджуватися з думками і поглядами авторів, скорочувати матеріали і виправляти мову. Реєстрація: MK ČR E 16026; ISSN 1802-5862

УКРИТТ